

Borawska, Teresa

Średniowiecze i początki czasów nowożytnych (X wiek - połowa XVI wieku) na łamach Komunikatów Mazursko-Warmińskich

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 3, 353-373

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Teresa Borawska

Średniowiecze i początki czasów nowożytnych (X wiek – połowa XVI wieku) na łamach Komunikatów Mazursko-Warmińskich

Historia i próba oceny olsztyńskiego kwartalnika „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” były już przedmiotem zainteresowania niektórych badaczy zajmujących się przeszłością północno-wschodnich ziem Polski, czyli obszarów dawnych Prus Wschodnich. Koncentrowali się oni zazwyczaj na ukazaniu genezy i okoliczności powstania czasopisma oraz jego roli jako organu lokalnego środowiska humanistycznego¹.

Wychodzące od 1957 r. „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” korzeniami swymi sięgały wydawanych od połowy 1946 r. „Komunikatów Działu Informacji Naukowej”, stanowiących organ powołanego do życia w 1945 r. w Olsztynie Instytutu Mazurskiego². Do momentu likwidacji czasopisma przez władze polityczne w 1951 r. ukazało się pięćdziesiąt pięć numerów, w tym w serii archeologiczno-historycznej aż dwadzieścia trzy prace. Wprawdzie miały one na ogół charakter przyczynkowski, ale wśród autorów spotykamy również ówczesnych renomowanych badaczy średniowiecza, jak np. Jerzy Antoniewicz, Karol Górski czy Henryk Łowmiański³.

Dzięki „odwilży” październikowej w 1956 r. w Polsce oraz zaangażowaniu historyków olsztyńskich, a zwłaszcza Emilii Sukertowej-Biedrawiny i Tadeusza Grygiera, udało się uzyskać zgodę władz na wydawanie periodyku naukowego „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, który tak nazwą, jak i numeracją nawiązywał do „Komunikatów” z lat 1946–1950⁴. W zamierzeniach redakcji czasopismo miało być kwartalnikiem i służyć miejscowemu środowisku zainteresowanemu problematyką historyczną regionu. Zgodnie z tymi założeniami do zadań periodyku należało inspirowanie i kształtowanie regionalnego środowiska historycznego oraz udostępnianie swoich łamów nawet początkującym miejscowym historykom. Ambitne plany redakcji przewidywały także pozyskanie do współpracy uznanych badaczy z innych środowisk naukowych w Polsce.

¹ M. Biskup, *Dwadzieścia lat „Komunikatów Mazursko-Warmińskich”*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* (dalej: KMW), 1977, nr 3-4(137-138), ss. 291-297; S. Wierchosławski, *20-lecie „Komunikatów Mazursko-Warmińskich” w Olsztynie*, *Zapiski Historyczne*, 1978, t. 43, z. 2, ss. 130-131; zob. ibidem, ss. 98-102; D. E. Łukaszewicz, *Analiza zawartości „Komunikatów Mazursko-Warmińskich” za lata 1957-1977*, KMW, 1979, nr 1(143), ss. 59-81; M. Wyspiańska, *„Komunikaty Mazursko-Warmińskie” w latach 1978-1994. Analiza zawartości*, Olsztyn 1996 (maszynopis pracy magisterskiej znajdującej się w zbiorach Zakładu Bibliotekoznawstwa WSP w Olsztynie); J. Sikorski, *„Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1957-1997*, KMW, 1998, nr 1(219), ss. 97-106.

² Po wcieleniu Instytutu Mazurskiego do Instytutu Zachodniego w Poznaniu w 1948 roku „Komunikaty” zmieniły nazwę na „Komunikaty Stacji Naukowej Instytutu Zachodniego”.

³ Bibliografię zawartości tego periodyku zestawiał S. Flis, *Bibliografia „Komunikatów” Instytutu Mazurskiego w Olsztynie za lata 1946-1950*, KMW, 1959, nr 4(66), ss. 495-498.

⁴ Wydawcą periodyku została funkcjonująca od 1953 r. w Olsztynie i kontynuująca tradycje Instytutu Mazurskiego – Stacja Naukowa Polskiego Towarzystwa Historycznego. W. Wrześniński, *Olsztyńskie regionalne badania historyczne (1945-1997)*, KMW, 1998, nr 1(219), ss. 77-79; J. Jasiński, *Olsztyńskie środowisko historyczne 1945-1997*, ibidem, s. 89 i n.

Ustalona wówczas szata graficzna i układ edytorski przetrwały z pewnymi modyfikacjami do dzisiaj. Trzonem periodyku były ułożone chronologicznie działy: Artykuły i Materiały, a uzupełniały je Recenzje, Kronika naukowa oraz Bibliografia. Później sporadycznie wprowadzono inne, jak choćby Copernicana, Źródła, Miscellanea, Varia, Sprawozdania, Nekrologi oraz Listy do Redakcji. W 1978 r. słusznie połączono również w jeden dział Artykuły i materiały, natomiast rozrastający się dział recenzji zaowocował wprowadzeniem nowych i niekiedy mało precyzyjnych określeń: Artykuły recenzyjne, Polemiki, Recenzje i omówienia oraz Dyskusje i polemiki.

Pierwsze zeszyty „Komunikatów Mazursko-Warmińskich” liczyły zaledwie po 4 arkusze i wychodziły w nakładzie 1000 egzemplarzy. Stopniowo jednak zwiększano ich objętość nawet do 20 arkuszy, ale obecnie każdy z numerów liczy średnio około 12 arkuszy wydawniczych. Podobnie w pierwszych latach zauważyć można było gwałtowny przyrost nakładu (nawet do 1900 egzemplarzy w 1958 r.), jednak po paru latach zainteresowanie pismem wyraźnie zmalało. I tak w 1964 r. jego nakład spadł do 750, a w 1981 r. nawet do 600 egzemplarzy. Ostatecznie po oparciu w roku kryzysu w latach osiemdziesiątych XX w. nakład ustabilizował się na poziomie 700 egzemplarzy.

Od 1958 r. „Komunikaty” ukazują się regularnie raz na kwartał i tylko sporadycznie w latach 1981–1991, głównie z powodu trudności politycznych lub finansowych, wydawano numery zbiorcze. W 1960 r. wprowadzono również spis treści w języku angielskim, który w 1972 r. zastąpiono (został zasadniczo niemieckim (w końcu 1995 r. pojawił się dodatkowo spis treści w języku rosyjskim)⁵). Przypadający na początek lat siedemdziesiątych XX w. okres stabilizacji stosunków polsko-niemieckich zaowocował także coraz częstszym recenzowaniem na łamach „Komunikatów” prac niemieckich. Nie nawiązano jednak bliższych kontaktów z mediewistami niemieckimi i nie drukowano ich prac. Wyjątkiem był przetłumaczony na język polski ciekawy i ważny artykuł Hartmuta Boockmanna zatytułowany *Prusy jako pojęcie geograficzne, historyczne, ideologiczne* wydrukowany w czwartym numerze w 1997 r.

Rzadko spotykaną wśród regionalnych czasopism regularność i szybki cykl wydawniczy periodyku zawdzięczał nie tylko zaangażowaniu i stabilności ówczesnego składu redakcyjnego (Emilia Sukertowa-Biedrawina i Janusz Jasiński, Wojciech Wrzeński oraz sekretarze Bohdan Koziello-Poklewski i Bohdan Łukaszewicz), ale również wsparciu finansowemu Polskiego Towarzystwa Historycznego oraz Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (później Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie)⁶. Podkreślić należy również wzrastającą rolę środowiska naukowego skupionego wokół Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, który w końcu 1969 r. został współwydawcą periodyku i partycypował w jego kosztach, a po likwidacji Stacji Naukowej PTH w 1993 r. przejął go całkowicie. Od 1993 r. „Komunikaty” współfinansowane są także przez Komitet Badań Naukowych (obecnie Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego)⁷.

5 Analizę zawartości „Komunikatów” ułatwiają bibliografie Jerzego Minakowskiego, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie. Bibliografia zawartości za lata 1957–1977*, Olsztyn 1979; idem, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie. Bibliografia zawartości z lata 1957–1992*, KMW, 1993, nr 2(200), ss. 243–368; idem, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie. Bibliografia zawartości za lata 1993–2000*, KMW, 2001, nr 2(232), ss. 307–352.

6 Szerzej o składzie redakcji i roli poszczególnych jej członków, zob. J. Sikorski, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1957–1977, ss. 99–105.

7 Mimo tej zmiany organizacyjnej Redakcja zachowała w nagłówku wydawniczym nazwę dawnego nieistniejącego już wydawcy – Stacji Naukowej Polskiego Towarzystwa Naukowego (Instytutu Mazurskiego w Olsztynie). W ten sposób podkreślono zasługi tej instytucji dla olsztyńskiego środowiska, J. Sikorski, *Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w latach 1961–1981*, KMW, 1982, nr 1–2 (155–156), ss. 117–123.

Przypadające w roku 2007 pięćdziesięciolecie istnienia „Komunikatów Mazursko-Warmińskich” skłania do bliższej analizy problematyki referowanej na łamach periodyku oraz znaczenia określonych środowisk naukowych dla rozwoju badań nad szeroko rozumianymi dziejami Pomorza. Skupiły się tu jednak wyłącznie na okresie średniowiecza oraz początkach ery nowożytnej. W praktyce oznacza to skoncentrowanie się na dziejach regionu od próby wprowadzenia chrześcijaństwa w Prusach przez św. Wojciecha aż do połowy XVI w. Ta ostatnia cezura związana jest nie tylko z wydarzeniami politycznymi (śmierć Zygmunta Starego w 1548 r. oraz objęcie rządów przez Zygmunta Augusta), ale bardziej łączy się z kwestiami wyznaniowymi. W Prusach Książęcych oznaczała ona pełne zwycięstwo luteranizmu i stopniowe wprowadzanie konfesji augsbursko-luterańskiej. Zbiegło się to niemal z nadaniem przez króla polskiego wielkim miastom w Prusach Królewskich przywileju tolerancyjnego (1557/1558). Na Warmii natomiast wybór biskupa Stanisława Hołzjusza (1551–1579) ostatecznie przesądził o rekatolizacji kraju i zacieśnieniu kontaktów z Koroną.

Podjęmowane na łamach „Komunikatów” zagadnienia i sposób prezentowania wyników badań zależne były nie tylko od koncepcji redakcji, ale przede wszystkim od zainteresowań i wyników badań zapraszanych do współpracy autorów, pochodzących z różnych środowisk naukowych. W czasach PRL nie zawsze można było też uniknąć nacisków władz politycznych, którym zależało na udokumentowaniu praw Polski do tzw. Ziemi Odzyskanych i eksponowaniu określonych tematów. Zadaniem ówczesnych historyków było zatem także dostarczanie władzom i społeczeństwu merytorycznych argumentów do ewentualnych dyskusji politycznych. Temu celowi służyły nie tylko przyznawane środki finansowe, przeznaczone np. na potwierdzenie chwały oręża polskiego pod Grunwaldem w 1410 r., ale i wydawane okazjonalnie z powodu dobrze widzianych przez władze rocznic i jubileuszy zeszyty tematyczne. Tak np. w 1966 r. numer pierwszy „Komunikatów” poświęcony został pięćsetletniej rocznicy zjednoczenia Warmii z Polską.

Analiza zawartości periodyku dowodzi, iż najwięcej prac z omawianego przez nas okresu dotyczyło podejmowanej w różnych aspektach kwestii krzyżackiej oraz kopernikańskiej. Wyjątkowo pod tym względem okazał się rok 1965, w którym wydrukowano aż dwadzieścia pozycji dotyczących średniowiecza i początków nowożytności, podobnie w latach 1970–1977 publikowano rocznie od 12 do 26 prac. W innych okresach miał miejsce spadek zainteresowania tą epoką i drukowano przeciętnie do pięciu pozycji rocznie, a dopiero od 1997 r. obserwujemy ich przyrost (od 7 do 17 rocznie). Nie brakowało również zeszytów, w których nie znajdujemy żadnych materiałów związanych z omawianym okresem. Oczywiście, uwzględniono tu nie tylko tematykę artykułów i rozpraw, materiałów źródłowych, ale także polemiki i recenzje, sprawozdań z konferencji i jubileuszy oraz kronik naukowych i nekrologów.

W prezentowanych na łamach „Komunikatów” dziejach średniowiecza i początkach czasów nowożytnych wyróżnić można dwa podstawowe okresy. Pierwszy dotyczył przeszłości pogańskich Prusów i historii państwa zakonnego nad Bałtykiem aż do wojny trzynastoletniej (1454–1466), natomiast okres drugi obejmował losy Prus Królewskich i Prus Krzyżackich (a od 1525 r. Książęcych) aż do połowy XVI w.

Przy omawianiu państwa zakonnego w Prusach dominowały niewątpliwie różnorakie wątki polityczne. O ile jednak w czasach PRL badacze koncentrowali się na konfliktach zbrojnych i sporach dyplomatycznych Zakonu z Polską, to w ostatnich latach do głosu doszła nowa generacja zajmująca się głównie zagadnieniami administracji państwa zakonnego oraz sprawami pogranicza krzyżacko-mazowieckiego.

Drugą w kolejności kwestią poruszaną najczęściej na kartach „Komunikatów” była historia Warmii biskupiej ze szczególnym uwzględnieniem postaci Kopernika i jego epoki. W latach

1965–1973 wyodrębniono nawet specjalny dział Copernicana, w którym umieszczano artykuły, różne materiały źródłowe, recenzje związane z aktywnością publiczną Kopernika i jego konfratrów z Fromborka. Informującą rolę odgrywały także sprawozdania z przygotowań i obchodów pięćdziesiątej rocznicy urodzin autora *De revolutionibus*. Znacznie rzadziej znajdujemy w „Komunikatach” prace dotyczące życia politycznego i społeczno-gospodarczego dzielnicy pruskiej po wprowadzeniu reformacji. Dominują tutaj rozważania poświęcone współpracy obu części Prus oraz kolonizacji i innych aspektów życia gospodarczego w krainie Wielkich Jezior Mazurskich.

Najwybitniejszym badaczem początkowych dziejów Prus był niewątpliwie Jan Powierski, który od połowy lat sześćdziesiątych XX w. chętnie zabierał głos na temat pruskich nazw etnicznych, narzędzi ornych, pierwszych misji chrystianizacyjnych w pogańskich Prusach oraz sytuacji ich mieszkańców w pierwszym okresie budowania państwa krzyżackiego nad Bałtykiem⁸. Uwagę czytelników przyciągały także rozważania Powierskiego na temat celowości prowadzenia badań porównawczych nad dziejami Prus i Indian⁹. O likwidacji pogaństwa i jego reliktach w Prusach i na Litwie pisał również Marceli Kosman¹⁰. Dodajmy, że problem chrystianizacji Prus, Inflant i Litwy poruszał też Karol Górski, a jego cenne spostrzeżenia opublikowane zostały ponownie w jubileuszowym numerze „Komunikatów” z 1997 r.¹¹ Do misji św. Wojciecha w Prusach powrócił Grzegorz Białuński, polemizując z niektórymi ustaleniami Gerarda Labudy, zawartymi w ogłoszonej w 2000 r. monografii *Święty Wojciech. Biskup – męczennik, patron Polski, Czech i Węgier*¹². Ten sam historyk zajął się także pochodzeniem „norge”, czyli narzędziem ornym pogańskich Prusów. W swoich rozważaniach nawiązywał więc do dawnej tezy Jana Powierskiego o słowiańskiej genezie narzędzia i opowiedział się po przeanalizowaniu rękopiśmiennych źródeł z Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie, za jego mazowieckim pochodzeniem¹³. Warto również wspomnieć o najnowszych rozważaniach Piotra Kittla na temat średniowiecznego uzbrojenia zaczepnego Prusów¹⁴.

Niewątpliwie szczególną uwagę na łamach periodyku olsztyńskiego zwracano na wojny polsko-krzyżackie, a chronologicznie poprzedzają je prace na temat XIII-wiecznych konfliktów Zakonu z książętami pomorskimi i polskimi¹⁵. Dopiero jednak zagarnięcie przez Krzyżaków Pomorza

8 J. Powierski, *Najdawniejsze nazwy etniczne z terenu Prus i niektórych obszarów sąsiednich*, KMW, 1965, nr 2(88), ss. 161–183; idem, *Św. Wojciech w Polsce i w Prusach. (Na marginesie pracy Stanisława Mielczarskiego)*, KMW, 1966, nr 4(94), ss. 559–584; idem, *Na marginesie najnowszych badań nad problemem misji cysterskiej w Prusach i kwestii Samy mińskiej*, KMW, 1971, nr 4(114), ss. 379–427; idem, *W sprawie narzędzia ornego Prusów*, KMW, 1973, nr 1–2(119–120), ss. 3–43; idem, *Sprawa Prus i Jaćwieży w polityce Zakonu*, KMW, 1979, nr 3(145), ss. 255–278; idem, *Wybuch II powstania pruskiego a stosunki między zakonem krzyżackim i książętami polskimi (1260–1261)*, KMW, 1980, nr 3(149), ss. 303–326; idem, *Śmierć świętego Wojciecha i jej miejsce w świetle starszych źródeł*, KMW, 1993, nr 3(201), ss. 375–389.

9 J. Powierski, *Indianie a Prusowie. Uwagi o celowości badań porównawczych (Na marginesie najnowszych badań historyków radzieckich)*, KMW, 1977, nr 3–4(137–138), ss. 455–471.

10 M. Kosman, *Zanik pogaństwa w Prusach*, KMW, 1976, nr 1(131), ss. 3–29.

11 K. Górski, *Problemy chrystianizacji w Prusach, Inflantach i na Litwie*, KMW, 1982, nr 3(157), ss. 151–168; zob. KMW, 1997, nr 3(217), ss. 503–520.

12 G. Białuński, *O świętym Wojciechu raz jeszcze*, KMW, 2002, nr 2(236), ss. 261–286.

13 G. Białuński, *Norge – pruskie czy słowiańskie narzędzie orne?*, KMW, 2001, nr 1(231), ss. 77–84.

14 P. Knittel, *Średniowieczne uzbrojenie zaczepne Prusów z obszaru północno-wschodniej Polski*, KMW, 2002, nr 2(236), ss. 155–187.

15 J. Powierski, *Chronologia stosunków pomorsko-krzyżackich w latach 1236–1242*, KMW, 1970, nr 2(108), ss. 167–191; idem, *Sprawa Prus i Jaćwieży w polityce zakonu krzyżackiego i książąt polskich w okresie po ugodzie wrocławskiej z 4 sierpnia 1257 roku*, KMW, 1979, nr 3(145), ss. 255–278; idem, *Książęta polscy i zakon krzyżacki a problem bałtycki w okresie od schyłku 1258 do połowy 1260 roku*, KMW, 1979, nr 4(146), ss. 367–390.

Gdańskiego (1308–1309) doprowadziło do toczących się przeszło dwieście lat sporów polsko-krzyżackich. I ta właśnie problematyka skupiała uwagę badaczy publikujących w „Komunikatach”. Oglaszane rozprawy i przyczynki dotyczyły nie tylko konfliktów zbrojnych Polski z Zakonem z lat 1409–1411, 1414, 1422, 1454–1466, 1519–1525, ale również prowadzonych od początku XIV w. przy zaangażowaniu Kurii Rzymskiej sporów dyplomatycznych. Praktycznie problem stosunków polsko-krzyżackich podejmowany był niemal w każdym numerze „Komunikatów” i to w formie nie tylko rozpraw i polemik, materiałów źródłowych, ale również recenzji i sprawozdań z obchodów rocznicowych. W naszych rozważaniach przywołujemy tylko prace najważniejsze dla rozwoju badań lub wywołujące zainteresowanie i kontrowersje, wyrażane najczęściej w postaci ożywionych polemik.

Najwięcej miejsca na łamach periodyku olsztyńskiego zajmowały publikacje dotyczące zbliżającej się pięćset pięćdziesiątej rocznicy bitwy grunwaldzkiej. Niemal wszystkie związane były z ogłoszoną w 1955 r. monografią Stefana M. Kuczyńskiego *Wielka Wojna z Zakonem w latach 1409–1411*, która w literaturze uchodziła aż do lat osiemdziesiątych XX w. za historyczno-wojskową „encyklopedię” o Grunwaldzie. Pracę tę chwalił również jeden z jej recenzentów Stanisław Herbst, chociaż podjął polemikę z niektórymi poglądami autora *Wielkiej Wojny*. Jego krytyczne uwagi dotyczyły głównie ustaleń związanych z przebiegiem i terenem stoczonej 15 lipca 1410 wielkiej bitwy oraz miejsca śmierci wielkiego mistrza Ulricha von Jungingen¹⁶. Wywołało to replikę autora monografii, który oddalał zarzuty Stanisława Herbsty i podtrzymał swoją tezę, że kapliczkę upamiętniającą śmierć wielkiego mistrza postawiono na miejscu bitwy (pobojowska), a nie jego śmierci. Podobnie niesłusznie, zdaniem Kuczyńskiego, recenzent zarzucał mu ograniczenie jego działań zbrojnych do trójkąta Stębark – Grunwald – Łodwigowo. Zapewniał przy tym, że w nowym wydaniu swojej pracy dostarczy więcej argumentów na rzecz tej tezy¹⁷. Negatywna reakcja Herbsty na replikę Kuczyńskiego¹⁸ zadecydowała, iż autor *Wielkiej Wojny* rok później powrócił do polemiki. Z braku bezpośrednich relacji na temat miejsca śmierci wielkiego mistrza odwołał się do współczesnych źródeł pruskich, polskich oraz tekstu bulli papieskiej z 1412 r. obdarowującej wzniesioną kaplicę odpustem. Żadne z nich nie potwierdzały, iż znajdująca się na polach Grunwaldu kapliczka upamiętniała miejsce zgonu Ulricha von Jungingen, lecz wskazywała wyłącznie teren wielkiej bitwy. Niemniej jednak, jak dodawał Kuczyński, możliwe było bliższe określenie miejsca śmierci wielkiego mistrza i sugerował, że mogło to być wzniesienie obok cmentarza katolickiego przy drodze z Łodwigowa do Stębarka („w pobliżu tego pagórka, na którym stoi polski pomnik”). Autor *Wielkiej Wojny* korygował kilka innych hipotez Herbsty wypowiedzianych w recenzji z 1958 r. Nie zgadzał się np. z tezą, że król polski zmuszony został do podjęcia walki dopiero po przybyciu nad jezioro Lubień i przekonywał, iż decyzja taka musiała zapaść wcześniej, jeszcze w Dąbrównie. Władysław Jagiello był bowiem, zdaniem Kuczyńskiego, wystarczająco poinformowany o bliskości armii krzyżackiej i nie miał zamiaru uchylać się od walnej bitwy. Sądził również, że bitwa pod Grunwaldem nie była prowadzona, jak chce Herbst, „sposobem średniowiecznym, czyli w plot”, lecz nowatorskim pod względem taktycznym szyku kolumnowym. Król polski zastosować miał także taktykę wschodnią, litewsko-rusko-mongolską, podobnie zresztą Ulrich von Jungingen wykorzystał „niektóre elementy azjatyckie, zapożyczone być może od Turków”¹⁹. Żaden z tych argumentów nie został jednak zaakceptowany przez Her-

16 St. Herbst, *Uwagi o bitwie grunwaldzkiej. Potrzeba nowej hipotezy*, KMW, 1958, nr 3(61), ss. 193–196.

17 S. M. Kuczyński, *Na marginesie „Uwag” prof. dr. St. Herbsty*, KMW, 1959, nr 1(63), ss. 101–102.

18 St. Herbst, *W odpowiedzi prof. dr. Kuczyńskiemu*, ibidem, s. 103.

19 S. M. Kuczyński, *O miejscu zgonu wielkiego mistrza i kilku innych sprawach*, KMW, 1960, nr 2(68), ss. 153–161.

hsta²⁰, toteż, nie wchodząc w szczegóły, skonkludować możemy, że obaj oponenti pozostali przy swoich tezach²¹.

Niemniej jednak warto dodać, że do historyków polskich przemawiały bardziej raczej Kuczyńskiego. Podobnie i archeolodzy, którzy w latach 1958–1962 oraz w końcu lat siedemdziesiątych XX w. prowadzili na polach grunwaldzkich wykopaliska, opowiadali się za ustaleniami autora *Wielkiej Wojny*²². Także redakcja „Komunikatów” doceniała wartość argumentów Kuczyńskiego skoro zamieściła jego polemikę z Herbstem ponownie w specjalnym numerze kwartalnika, wydanym z okazji czterdziestolecia istnienia periodyku²³.

Pozytywnie pracę Kuczyńskiego ocenił również Władysław Bortnowski, który omówił kolejną, mocno zmienioną i obszerniejszą wydanie *Wielkiej Wojny* z 1960 r.²⁴ Recenzent chwalił autora nie tylko za zastosowaną przez niego metodę wnioskowania oraz dobór argumentów i krytykę wykorzystanych przekazów źródłowych, ale również za dokładniejsze usytuowanie w terenie poszczególnych działań taktycznych w bitwie oraz włączenie szerszego materiału porównawczego w partiach, w których Kuczyński z powodu braku źródeł prymarnych przeprowadził wnioskowanie *per analogiam*²⁵.

Zapotrzebowanie rocznicowe na prace o Wielkiej Wojnie z Krzyżakami było tak duże, że w 1959 r. w wydawnictwie „Pojezierze”, a w 1960 r. w Warszawie i Łodzi ukazały się aż trzy różne popularnonaukowe książeczki autorstwa S. M. Kuczyńskiego przychylnie omówione przez Zygmunta Lietza w „Komunikatach” w numerze trzecim z 1960 r.²⁶ Ten sam zeszyt zawierał także, oprócz sprawozdań z jubileuszowej konferencji naukowej w Olsztynie oraz uroczystości odbytych na Polach Grunwaldzkich kilka recenzji prac innych autorów, poświęconych nie tylko samej bitwie, ale i rysujących jej znaczenie dla przyszłych pokoleń²⁷. Tego ostatniego problemu dotyczyła również wydana w 1960 r. na emigracji w Szkocji niewielka książeczka Leona Koczego *Grunwald. Dzień chwaty polskiego oręża*, która wprawdzie, zdaniem Janusza Jasińskiego, nie wniosła niczego nowego, jednak była dowodem zainteresowania emigracji polskiej obchodami rocznicy grunwaldzkiej²⁸. Odnotać należy także zrecenzowany w 1960 r. przez Jerzego Sikorskiego artykuł Wiesława Majewskiego *Kilka uwag o bitwie pod Grunwaldem* (*Zapiski Historyczne*, 1960, t. 25, z. 2, ss. 9–33), który polemizował z niektórymi koncepcjami Kuczyńskiego na temat przebiegu bitwy²⁹. Wywołał on zresztą ostrą ripostę autora *Wielkiej Wojny*, jednak Wiesław Majewski odpowiedział swojemu oponentowi dopiero kilka lat później, już po ukazaniu się w 1965 r. kolej-

20 S. Herbst, *Znów o Grunwaldzie*, KMW, 1960, nr 3(69), ss. 414–415.

21 Niektóre argumenty Stanisława Herbsta zostały zakwestionowane również przez Omegę (na łamach *Warmii i Mazur* 1958, nr 7, ss. 31–32), zob. odpowiedź S. Herbsta, *Jeszcze o Grunwaldzie*, KMW, 1959, nr 2(64), ss. 216–217.

22 R. Odoj, *Kaplica na polach Grunwaldu*, KMW, 1962, nr 4(78), ss. 737–752; A. Nadołski, *Z problematyki archeologicznych badań Pola Grunwaldzkiego*, KMW, 1980, nr 2(148), ss. 123–133; idem, *Pola Grunwaldu w świetle badań 1980 roku*, KMW, 1981, nr 1(151), ss. 155–168; idem, *Pola Grunwaldu w świetle badań z lat 1981–1982*, KMW, 1983, nr 4(162), ss. 581–585.

23 S. M. Kuczyński, *O miejscu zgonu wielkiego mistrza i kilku innych sprawach*, KMW, 1997, nr 3(217), ss. 332–339.

24 S. M. Kuczyński, *Wielka Wojna z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411*, Warszawa 1960.

25 W. Bortnowski (rec.), S. M. Kuczyński, *Wielka Wojna z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411*, Warszawa 1960, KMW, 1960, nr 3(69), ss. 416–421.

26 Zob. KMW, 1960, nr 3(69), ss. 422–423.

27 Ibidem, ss. 423–430.

28 KMW, 1961, nr 1(71), ss. 148–149.

29 KMW, 1960, nr 3(69), ss. 424–427.

tego, zmienionego wydania monografii grunwaldzkiej³⁰. Dziękując S. Herbstowi i M. Biskupowi za cenną pomoc, Majewski podtrzymał wiele własnych ustaleń na temat przebiegu wielkiej bitwy i zauważył zbieżność wielu z nich z późniejszymi poglądami Kuczyńskiego, odbiegającymi zresztą niekiedy od pierwszych wydań *Wielkiej Wojny*. Majewski odwoływał się też do argumentów kanonisty ks. Stanisława Belcha, który badając źródło (Cod. 122) z centralnego Archiwum Krzyżackiego w Wiedniu, przeanalizował bitwę grunwaldzką z punktu widzenia ówczesnego prawa międzynarodowego³¹.

Przyznać trzeba, że po uroczystościach jubileuszowych tematyka grunwaldzka powracała rzadko i to zazwyczaj tylko w formie recenzji ukazujących się na rynku nowych publikacji. Późniejsze zainteresowanie badaczy wzbudziły głównie prace szwedzkiego historyka Svena Ekdahla, który zajmował się militarną stroną konfliktu polsko-krzyżackiego. I tak, Marian Biskup zarejestrował niewielką rozprawkę tego autora na temat fatalnych dla Zakonu skutków taktycznej ucieczki wojsk litewskich³². Z monografią Svena Ekdahla, poświęconą *Banderia Prutenorum* Jana Długosza³³, zapoznał czytelników „Komunikatów” Zenon [Hubert] Nowak. Zgadzał się on z przeprowadzoną przez autora wnikliwą i krytyczną analizą źródła i wskazywał na ogromną wartość ustaleń recenzowanej pracy także dla badań nad twórczością Jana Długosza, jak i kwestią techniki wojennej w późnym średniowieczu³⁴. Podobne zaciekawienie w świecie nauki wzbudziła kolejna książka Svena Ekdahla *Die Schlacht bei Tannenberg 1410. Quellenkritische Untersuchungen*, Bd. 1: *Einführung und Quellenfrage* (Berlin 1982), która mimo wielu zastrzeżeń krytyków otwierała nowy etap badań nad dziejami Grunwaldu. Pisał o tym również w obszernym artykule archeolog Andrzej Nadolski, który stwierdził, że propozycje autora w sprawie przebiegu bitwy grunwaldzkiej zmieniają grundownie jej obraz³⁵. Warto dodać, że recenzent współpracował ściśle ze Svenem Ekdahlem w jego poszukiwaniach na polach Grunwaldu i niebawem opublikował własne przemyślenia poświęcone wersji przebiegu bitwy *Grunwald. Problemy wybrane* (Olsztyn 1990). Na zbieżności i różnice ustaleń obu interesujących monografii wskazywał Jerzy Sikorski w obszernym artykule recenzyjnym³⁶. Z drobniejszych prac związanych z *Wielką Wojną* wymienić należy artykuł Marian Biskupa o echaх bitwy grunwaldzkiej w Niemczech³⁷ oraz ustalenia Sławomira Józwiaka na temat zdobywania przez Krzyżaków informacji wywiadowczych w czasie konfliktu polsko-krzyżackiego³⁸.

Znacznie rzadziej na łamach periodyku olsztyńskiego zajmowano się zagadnieniami związanymi z wojną trzynastoletnią (1454–1466). Pomijamy tu dwa szkice Stefana Kotarskiego (opublikowane w „Komunikatach” w 1948 i 1949 r.), dotyczące Olsztyna oraz udziału Czechów w tym kon-

30 W. Majewski, *Wokół Grunwaldu. (O preliminarzach i pierwszej fazie bitwy, o odwróceniu Litwinów)*, KMW, 1967, nr 4(98), ss. 547–561.

31 S. Belch, *Nie znane źródła do bitwy pod Grunwaldem*, Prace Historyczne, t. 1, Londyn 1965, ss. 7–21 oraz rec. tej pracy St. Herbsta, KMW, 1966, nr 1(91), ss. 161–163.

32 M. Biskup (rec.), S. Ekdahl, *Die Flucht der Litauer in der Schlacht bei Tannenberg*, Zeitschrift für Ostforschung, Jg. 12:1963, H. 1, ss. 11–19, KMW, 1963, nr 2(80), ss. 296–297.

33 S. Ekdahl, *Die „Banderia Prutenorum” des Jan Długosz – eine Quelle zur Schlacht bei Tannenberg 1410. Untersuchungen zu Aufbau, Entstehung und Quellenwert der Handschrift*, Göttingen 1976.

34 KMW, 1977, nr 2(136), ss. 229–231.

35 A. Nadolski, *Grunwald. Problemy wybrane*, cz. 1, KMW, 1983, nr 2–3(160–161), ss. 295–325.

36 J. Sikorski, *Grunwald – problemy wybrane*, KMW, 1994, nr 2–3(204–205), ss. 347–357.

37 M. Biskup, *Echa bitwy grunwaldzkiej i oblężenia Malborka w niemieckiej galęzi zakonu krzyżackiego w lecie 1410 roku*, KMW, 1983, nr 4(162), ss. 455–460.

38 S. Józwiak, *Sposoby pozyskiwania informacji wywiadowczych przez urzędników krzyżackich w okresie wielkiej wojny (1409–1411)*, KMW, 2003, nr 2 (240), ss. 161–174; idem, *Wywiad i kontrwywiad krzyżacki na Litwie i na Mazowszu (1409–1411) w okresie Wielkiej Wojny*, KMW, 2003, nr 3(241), ss. 251–276.

flickie zbrojnym. Już jednak w 1957 r. Wojciech Hejnosz, dostrzegając odnawiający się po wojnie rewizjonizm niemiecki, polemizował z poglądami Ericha Weisego wyrażonymi w artykule *Die staatsrechtlichen Grundlagen des zweiten Thorner Friedens und die Grenzen seiner Rechtmässigkeit* (*Zeitschrift für Ostforschung*, 1957, Jg. 54, H. 1) na temat prawnego znaczenia drugiego pokoju toruńskiego w 1466 r. Wojciech Hejnosz bronił ważności tego pokoju i przytaczał argumenty na jego podstawność też Weisego o braku zależności lennej Zakonu od cesarza, a od 1454 r. od króla polskiego³⁹. W jubileuszowym 1966 r. w numerze pierwszym redakcja zamieściła syntetyczne uwagi Mariana Biskupa o przyczynach zjednoczenia politycznego Pomorza Wschodniego z Polską⁴⁰. Epizodem rozejmu mazowiecko-krzyżackiego z 1459 r. zajął się natomiast Wiesław Sieradzian⁴¹. Na uwagę zasługuje także polemika Maksymiliana Grzegorza z Antonim Gąsiorowskim, dotycząca analizy dyplomatyczno-sfragistycznych traktatów polsko-krzyżackich⁴² oraz artykuł Teresy Karczewskiej o pieczęciach pruskich załączonych do dokumentów pokoju toruńskiego⁴³. Nikt jednak nie podejmował badań związanych z samym przebiegiem działań wojennych. Najwyraźniej ukazanie się w 1967 r. *Trzynastoletniej wojny z zakonem krzyżackim 1454–1466* Mariana Biskupa wypełniło tę lukę.

Innym konfliktem zbrojnym polsko-krzyżackim „Komunikaty” poświęcały jeszcze mniej miejsca. Przy tej okazji warto wymienić opublikowane przez Mariana Biskupa dwa nieznanne dotąd „wypowiednie” listy Zawiszy Czarnego z 1414 r. oraz czeskich rycerzy (z lat 1410–1414), wymawiające wielkiemu mistrzowi służbę. Stanowią one doskonały przykład średniowiecznej praktyki rycerskiej⁴⁴. Jedynym śladem zainteresowania wojną polsko-krzyżacką z 1422 r. była recenzja Z. H. Nowaka z lektury pracy Svena Ekdahla *Der Krieg zwischen dem Deutschen Orden und Polen-Litauen im Jahre 1422* (*Zeitschrift für Ostforschung*, 1964, Jg. 13, H. 4, ss. 614–651)⁴⁵. Zaledwie w kilku artykułach poruszono problem działań zbrojnych w czasie ostatniej wojny polsko-krzyżackiej z lat 1519–1525⁴⁶.

Konflikty polsko-krzyżackie przejawiały się również na płaszczyźnie dyplomatycznej, tak w kontaktach obustronnych, jak i na arenie międzynarodowej z udziałem Stolicy Apostolskiej oraz cesarza. Kwestią tą zajmował się przede wszystkim Andrzej Wojtkowski, który zabierając głos w sporze o termin wydania Polsce dokumentów krzyżackich, opowiedział się za rokiem 1526⁴⁷.

39 W. Hejnosz, *Zagadnienie ważności pokoju toruńskiego z r. 1466*, KMW, 1957, nr 2(57), ss. 65–70. Artykuł ten nie drukowany został ponownie w jubileuszowym numerze „Komunikatów” w 1997 r.

40 M. Biskup, *Przesłanki zjednoczenia politycznego Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV wieku*, KMW, 1966, nr 2(92), ss. 197–208.

41 W. Sieradzian, *Rozejm mazowiecko-krzyżacki z 1459. Jeszcze o polityce książąt mazowieckich w pierwszych latach wojny trzynastoletniej*, KMW, 1999, nr 2(224), ss. 179–196.

42 M. Grzegorz, *W sprawie polskich gwarantów traktatów z zakonem krzyżackim w XIV–XV wieku*, KMW, 1972, nr 2–3(116–117), ss. 393–406.

43 T. Karczewska, *Przegląd pieczęci pruskich z dokumentów traktatu toruńskiego z 1466 roku*, KMW, 1962, nr 4(78), ss. 753–779.

44 M. Biskup, *Miscellanea archiwalne z okresu wojen polsko-krzyżackich z lat 1410–1414*, KMW, 1960, nr 2(68), ss. 161–162.

45 KMW, 1965, nr 3(89), ss. 485–486.

46 S. Herbst, *Kampania jesienna 1520 r. na Warmii i Powiślu*, KMW, 1957, nr 1(56), ss. 4–10; M. Biskup, *W sprawie zgromadzenia Olsztyna przez wojska krzyżackie w początkach 1521 roku*, KMW, 1971, nr 1(111), ss. 139–144; idem, *Wykaz sprzeczności artyleryjskiego zakonu krzyżackiego w Prusach z około 1523 roku*, KMW, 1985, nr 1(167), ss. 97–103. Zob. też M. Biskup, *Geneza i znaczenie hołdu pruskiego 1525 roku*, KMW, 1975, nr 4(130), ss. 407–422.

47 A. Wojtkowski, *W sprawie wydania Polsce dokumentów krzyżackich*, KMW, 1959, nr 4(66), ss. 448–468.

Kilka lat później podzielił się także przemyśleniami na temat odnalezionego w Bibliotece Książąt Czartoryskich tekstu „Justyfikacji” wyroku wrocławskiego z lat 1419/1420 (*Rękopis 234*), czyli odpowiedzi arbitra, Zygmunta Luksemburczyka na nieznaną dotychczas skargę Polaków. Dokładna analiza tego źródła dowodzi, iż proces wrocławski poprzedzony został rozprawami arbitrów w Nowym Sączu i Warażdynie, gdzie usiłowano załagodzić spory graniczne między Mazowszem a Zakonem⁴⁸. Sformułowany wówczas przez autora postulat gruntownego przebadania źródeł do procesów polsko-krzyżackich ze szczególnym uwzględnieniem polskich argumentów zaowocował obszerną monografią opublikowaną na lamach „Komunikatów” w trzech częściach⁴⁹. Ta sama praca wydana została zresztą w 1968 r. przez Stację Naukową Polskiego Towarzystwa Historycznego (Instytut Mazurski) w Olsztynie jako odrębna książka. Koncentrując się na analizie polskich programów rewindykacyjnych wobec Krzyżaków, autor wskazywał na ciągłość myśli politycznej wobec ziem północnych. Dowodził także, że w sporach z Zakonem Polacy odwoływali się do zasady łączności etnicznej narodu polskiego oraz „prawa naturalnego o samostanowieniu narodów”, jak i powszechnego argumentu, iż pogan nie wolno nawracać siłą. Zaletą tej gruntownej monografii sporów polsko-krzyżackich było również uwzględnienie argumentacji obu stron także po likwidacji państwa zakonnego w Prusach w 1525 r. Niestety, zapewne ze względu na bogactwo prezentowanych źródeł i ich wnikliwą analizę praca ta doczekała się zaledwie jednej fragmentarycznej recenzji oraz krótkiego omówienia⁵⁰.

Erudycja Andrzeja Wojtkowskiego ujawniła się także w kolejnej pracy poświęconej procesom polsko-krzyżackim z XIII i początku XIV w. Powstała ona na marginesie lektury wydanego w 1970 r. przez Helenę Chłopocką pierwszego tomu *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, zawierającego akta procesu polsko-krzyżackiego z lat 1320 i 1321 o ziemię pomorskie. Wojtkowski badał wówczas nieznanie bliżej procesy wytoczone przez Krzyżaków Świętopelkowi (1245–1248) i Mściwojowi II (1281–1282) oraz podjęty w 1310 r. na życzenie Władysława Łokietka przez Stolicę Apostolską proces w sprawie zbrodni popełnionych przez Krzyżaków w Inflantach, Prusach (Braniewo) i Gdańsku. Szczególnie interesujące dla specjalistów wydaje się stwierdzenie, że tak proces krzyżacki w Rydze, jak i procesy inowrocławsko-brzeski i warszawski uważać należy za procesy karne, a nie cywilne⁵¹. Wnioski te doceniał Józef Judziński, chociaż zresztą później w 1994 r. zajmował się fragmentem pertraktacji polsko-krzyżackich z 1309 r. w Grabiach na Kujawach w sprawie zwrotu Pomorza Gdańskiego⁵².

Akta procesowe polsko-krzyżackie służyć mogą również jako doskonałe źródła do badania życia gospodarczego państwa zakonnego, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów osadnictwa. Za-

48 A. Wojtkowski, *O nowo odkrytym tekście „Justyfikacji” wyroku wrocławskiego w procesie polsko-krzyżackim r. 1419/1420*, KMW, 1962, nr 3(77), ss. 533–560.

49 A. Wojtkowski, *Tezy i argumenty polskie w sporach terytorialnych z Krzyżakami*, KMW 1966, nr 1(91), ss. 3–95 (lata 1310–1454); 1967, nr 1–2(95–96), ss. 3–82 (lata 1454–1525) oraz 1968, nr 1(99), ss. 3–99 (od roku 1525 – do rozbiorów).

50 H. Chłopocka (rec., 1–2 części), *Roczniki Historyczne*, 1968, t. 34, ss. 188–189; B. Koziello-Pokleński, (rec.), *Życie i Myśl*, 1969, nr 1, ss. 144–146.

51 A. Wojtkowski, *Procesy polsko-krzyżackie przed procesem z lat 1320–1321*, KMW, 1972, nr 1(115), ss. 5–95. Warto nadmienić, że ta sama praca wydana została przez Stację Naukową PT11 w Olsztynie w 1972 r. również w postaci odrębnej książki. Zob. też jego obszerną i polemiczną recenzję pracy *Spory i sprawy pomiędzy Polakami a zakonem krzyżackim*, t. 1, Wrocław 1970, KMW, 1972, nr 2/3(116–117), ss. 426–439.

52 J. Judziński, *W sprawie datowania i charakteru dokumentów obronnych zakonu krzyżackiego z 1310 roku*, KMW, 1979, nr 1(143), ss. 91–102.

53 J. Judziński, *Układy polsko-krzyżackie z 1309 roku w sprawie zwrotu Pomorza Gdańskiego*, KMW, 1994, nr 2–3(204–205), ss. 147–153.

początkował je na kartach „Komunikatów” w 1993 r. Wiesław Sieradzan, podejmując problem sporów granicznych Zakonu z Mazowszem⁵⁴, a później głos zabierali inni. Wśród nich wymienić należy przede wszystkim Grzegorza Białuńskiego oraz Elżbietę Kowalczyk, która w latach 1999–2003 ostro polemizowała z wieloma autorami prac poświęconych granicy prusko-mazowieckiej w czasach krzyżackich. Wywołała również dyskusję na temat niektórych ustaleń Grzegorza Białuńskiego, autora kilku większych rozpraw i polemik, poświęconych osadnictwu na Mazurach w średniowieczu oraz czasach nowożytnych⁵⁵. Podobnie Grzegorz Białuński ogłosił swoje krytyczne spostrzeżenia dotyczące *Uwag do pogranicza Prus i Mazowsza* Marka Radocha oraz pochwałę pracy Elżbiety Kowalczyk *Dzieje granicy mazowiecko-krzyżackiej (między Drwęcą a Pisą)* (Warszawa 2003) za obalenie wielu pokutujących w nauce mitów i nowe spojrzenie na kształtowanie się granicy mazowiecko-krzyżackiej⁵⁶. Rekonstrukcją zasięgu i zmian granicznych obszarów puszczzańskich na pograniczu mazowiecko-krzyżacko-litewskim w końcu średniowiecza i początkach epoki nowożytnej zajmowała się Anna Kołodziejczyk⁵⁷.

Problemy osadnictwa i związane z nimi zagadnienia z pogranicza demografii i geografii historycznej na obszarze państwa krzyżackiego poruszane były na łamach „Komunikatów” jeszcze na początku lat sześćdziesiątych ubiegłego stulecia. Wystarczy przypomnieć *Materiały do dziejów osadnictwa Pomezanii (pow. kwidziński, iławski oraz część grudziądzkiego)* Marii Kerner-Zurabskiej⁵⁸. Uzupełnienie tych rozważań stanowi również obszerna analiza pracy Magdaleny Roman na temat osadnictwa i stosunków własnościowych w Pomezanii biskupiej od końca XIII do połowy XIV w. pióra Maksymiliana Grzegorza⁵⁹, który zresztą opublikował niebawem przyczynek omawiający procesy kolonizacyjne w rejonie Nidzicy⁶⁰. Osadnictwu w okręgu kętrzyńskim w średniowieczu poświęcona została natomiast praca Lidii Wakuluk⁶¹. Na uwagę czytelnika „Komunikatów” zasługują także badania Jana Powierskiego, związane z kwestią granicy polsko-pruskiej i osadnic-

54 W. Sieradzan, *Mazowiecki materiał dowodowy w procesach polsko-krzyżackich w latach 1412–1423*, KMW, 1981 nr 4(202), ss. 495–509; idem, *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza w edycji źródłowej „Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum”*. Przyczynek do dziejów osadnictwa na pograniczu mazowiecko-pruskim, KMW, 1998 nr 3(209), ss. 285–290; idem, *Spory graniczne między Mazowszem a zakonem krzyżackim w XIV i pierwszej połowie XV wieku*, KMW, 1996, nr 3(213), ss. 347–367. Zob. też polemikę tego autora z rozprawą Beaty Możejko, KMW, 1999, nr 1(220) ss. 149–154; 2000, nr 2(228), ss. 255–260.

55 Spośród wielu prac G. Białuńskiego wymienić trzeba przede wszystkim: *Z dziejów osadnictwa krainy Wielkich Jezior Mazurskich. Pochodzenie osadników na przykładzie starostwa leckiego (giżyckiego) w XVI–XVII w.*, KMW, 1993 nr 3(201), ss. 391–401; idem, *W sprawie lasów i leśnictwa w południowo-wschodnich Mazurach od XIV do początku XVIII wieku*, KMW, 1996, nr 3(213), ss. 433–447; idem, *Czynniki oddziałujące na osadnictwo regionu Wielkich Jezior Mazurskich do XVIII wieku*, KMW, 1996, nr 4(214), ss. 503–522; idem, *Rybolówstwo w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich (XIV–XVII w.)*, KMW, 2000, nr 1(227), ss. 29–61; idem, *Źródła i literatura do dziejów południowo-wschodnich obszarów państwa krzyżackiego (do 1525 r.)*, KMW, 2000, nr 2(228), ss. 165–175. Zob. recenzje E. Kowalczyk, KMW, 1999, nr 2(224), ss. 261–263; 2000, nr 1(231), ss. 3–27; 2001, nr 4(234), ss. 589–606; 2002, nr 3(237), ss. 455–462; 2001 nr 3(241), ss. 369–377.

56 G. Białuński, *W sprawie „Uwag do pogranicza Prus i Mazowsza (do 1343 r.)”*, KMW, 1995, nr 3(209), ss. 305–308; idem, KMW, 2004, nr 2(244), ss. 240–243.

57 A. Kołodziejczyk, *Kompleksy leśne na pograniczu mazowiecko-krzyżacko-litewskim od XV do połowy XVI w. Las włości rajgrodzkiej i goniądzkiej*, KMW, 2006, nr 2(252), ss. 195–208.

58 KMW, 1964, nr 2(84), ss. 150–167.

59 KMW, 1974, nr 4(118), ss. 687–689.

60 M. Grzegorz, *Rozwój Nidzicy na tle procesów osadniczych w komornictwie w okresie krzyżackim*, KMW, 1981 nr 4(158), ss. 287–297.

61 L. Wakuluk, *Osadnictwo i sieć parafialna kętrzyńskiego okręgu prokuratorskiego w XIV–XV wieku*, KMW, 1978 nr 3(133), ss. 375–394.

twem na ziemi płowęskiej⁶². Ten sam autor w ramach krytycznej recenzji ogłosił wiele cennych i wnikliwych spostrzeżeń dotyczących osadnictwa na marginesie lektury *Słownika historyczno-geograficznego ziemi chełmińskiej w średniowieczu* (Wrocław 1971)⁶³. Syntetyzujący charakter mają natomiast *Uwagi o problemie osadnictwa i sieci parafialnej w Prusach Krzyżackich w wiekach XIV–XV* Mariana Biskupa⁶⁴ oraz krytyczny głos tego badacza na temat kościelnej geografii historycznej diecezji pruskich Bolesława Kumora⁶⁵. Rzadziej natomiast dostrzegano specyfikę życia gospodarczego państwa zakonnego nad Bałtykiem⁶⁶.

Osobno należy wymienić również serię prac poświęconych rozwojowi przestrzennemu dziesięciu miast pruskich od średniowiecza do współczesności. Zebrane na zlecenie Działu Dokumentacji Naukowej Pracowni Konserwacji Zabytków w Warszawie materiały dotyczące Bisztyńka, Braniewa, Elku, Goldapi, Jezioran, Lidzbarka Warmińskiego, Pisz, Reszła, Susza i Szczytna opublikowane zostały w „Komunikatach” w latach 1959–1965⁶⁷. Tematycznie nawiązywały do nich uwagi Alojzego Szorca w sprawie przywileju lokacyjnego miasta Olsztyna z 1358 r.⁶⁸, jak i analizy Grzegorza Białuńskiego obejmujące problemy życia gospodarczego w Giżycku oraz dóbr szlacheckich Prus Książęcych⁶⁹.

Od końca lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia redakcja „Komunikatów” prezentowała także zagadnienia związane z funkcjonowaniem władztwa i administracji w państwie krzyżackim, jak mechanizmów awansu braci zakonnych, i to głównie w ujęciu Sławomira Józwiaka⁷⁰. Np. jeden z jego artykułów – *Powstanie i rozwój struktury administracyjno-terytorialnej* – spotkał się z bardzo krytycznymi uwagami Elżbiety Kowalczyk, co doprowadziło do polemiki obojga badaczy⁷¹.

Coraz częściej też podejmowano tematy związane z różnymi aspektami funkcjonowania społeczeństw średniowiecznych Prus i to na bazie niewykorzystanych dotąd dostatecznie źródeł tak dru-

62 J. Powierski, *Problem polsko-pruskiej granicy na Osie i osadnictwo ziemi płowęskiej*, KMW, 1977, nr 2(136), ss. 143–171.

63 J. Powierski, *O słowniku historyczno-geograficznym ziemi chełmińskiej*, KMW, 1972, nr 2–3(116–117), ss. 407–425.

Por. M. Grzegorz, *Dwie koncepcje słownika historyczno-geograficznego*, KMW, 1972, nr 1(115), ss. 159–169.

64 KMW, 1983, nr 2–3(160–161), ss. 199–217.

65 B. Kumor, *Kościelna geografia historyczna diecezji pruskich (1243–1993)*, KMW, 1996, nr 1(211), ss. 29–43; M. Biskup, *W sprawie kościelnej geografii historycznej diecezji pruskich*, KMW, 1997, nr 2(216), ss. 229–233.

66 J. Gancewski, *Przemiany gospodarcze w południowo-wschodniej części państwa krzyżackiego*, KMW, 2000, nr 2(228), ss. 177–186.

67 KMW, 1959, nr 1(63), ss. 3–13; 1959, nr 3–4(65), ss. 249–262; 1959, nr 4(66), ss. 385–398; 1961, nr 2(72), ss. 161–182; 1961, nr 3(73), ss. 376–384; 1961, nr 4(74), ss. 481–496; 1962, nr 1(75), ss. 163–172; 1963, nr 2(76), ss. 397–416; 1965, nr 1(87), ss. 3–16.

68 A. Szorc, *Przywilej lokacyjny Olsztyna*, KMW, 2004, nr 3(245), ss. 283–299.

69 G. Białuński, *Elementy życia gospodarczego Lecu (Giżycka) w XVI–XVII wieku*, KMW, 1993, nr 4(202), ss. 547–552; idem, *Szlachta i dobra szlacheckie w starostwie ryńskim w Prusach Książęcych (do XVIII w.)*, KMW, 1994, nr 1(203), ss. 13–22; idem, *Starostwa leckie (giżyckie), ryńskie (od XIV do początków XVIII wieku) w historiografii i źródłach*, KMW, 1996, nr 1(211), ss. 101–112.

70 S. Józwiak, *Krzyżacka polityka obsady administracyjnej nowo pozyskanych terytoriów na przełomie XIV/XV wieku*, KMW, 1997, nr 2(216), ss. 147–160; idem, *Przekształcenia administracyjne na południowo-wschodnich rubieżach państwa krzyżackiego w latach czterdziestych XIV wieku*, KMW, 1999, nr 2(223), ss. 3–14; idem, *Funkcjonowanie centralnych organów władzy zakonu krzyżackiego w Prusach u schyłku XIV wieku*, KMW, 1999, nr 3(225), ss. 311–332; idem, *Powstanie i rozwój struktury administracyjno-terytorialnej zakonu krzyżackiego na południowych obszarach Prus Górnych do 1416 roku*, KMW, 2000, nr 1(227), ss. 3–27; idem, *Czas powstania baliwatów – kamer wielkich mistrzów w Rzeszy a funkcjonowanie władztwa zakonu krzyżackiego w Prusach w XIV wieku*, KMW, 2002, nr 2(236), ss. 287–293; idem, *Funkcjonowanie i zakres władzy kapituł krzyżackich w państwie zakonnym w Prusach w latach 1309–1410*, KMW, 2002, nr 3(237), ss. 373–388; idem, *Dietrich von Brandenburg. Administracyjna i polityczna działalność dyplomaty z galęzi pruskiej zakonu krzyżackiego w II połowie XIV wieku*, KMW, 2003, nr 1(239), ss. 5–11.

71 KMW, 2001, nr 4(234), ss. 589–606.

kowanych, jak i rękopiśmiennych. Niektóre z nich pozwalają poznać mechanizmy oraz praktykę wspierania chorych i ubogich w państwie krzyżackim⁷², inne zaś określić wydatki Zakonu na pobój Żmudzi⁷³. O przejawach konfliktu Zakonu z poddanymi na tle starań władz krzyżackich o uzyskanie od Stolicy Apostolskiej odpustu w 1450 r. pisał szeroko Stefan Kwiatkowski⁷⁴. Marek Radoch przypominał natomiast opinię na temat Prus jednego z rycerzy zachodnioeuropejskich biorących udział w walkach Zakonu z Polską na początku XV w.⁷⁵ oraz scharakteryzował bliżej kontakty wielkich mistrzów z Warmią⁷⁶.

Szczególna pozycja dominium warmińskiego w Prusach od początku budziła zainteresowanie badaczy. Dzięki bowiem zachowaniu odrębności prawno-ustrojowych, odmiennej struktury społeczno-gospodarczej oraz położeniu geograficznemu Warmia zdołała zachować dużą niezależność tak od wielkiego mistrza, jak i później od króla polskiego⁷⁷. W czasach Mikołaja Kopernika (1473–1543) „kraik” ten uchodził także, obok wielkich miast pruskich, za najbardziej znaczący ośrodek humanizmu. Nie więc dziwnego, że to właśnie prace poświęcone autorowi *De revolutionibus* oraz jego najbliższemu otoczeniu stanowiły drugą co do wielkości grupę tematyczną poruszaną na łamach olsztyńskiego periodyku. Jeszcze w 1948 r. czytelników „Komunikatów” (ss. 8–12) poinformowano o otwarciu we Fromborku Muzeum Mikołaja Kopernika. W roku następnym Karol Górski zobrazował *Polityczną rolę Warmii w Rzeczypospolitej 1466–1772*, a Ludwik Brożek przygotował pierwszą *Bibliografię Kopernikowską za lata 1923–1948*. W 1950 r. w dziale Materiały przedrukowano także dawne opinie Juliusza Słowackiego i Kornela Ujejskiego na temat Kopernika.

Natomiast w „Komunikatach Mazursko-Warmińskich” problematyka kopernikańska pojawiła się w 1959 r. w trzech kolejnych numerach. Opublikowano wówczas artykuły Bolesława Orłowskiego *Kopernik nie budował wodociągu we Fromborku* (nr 2) oraz Henryka Zimsa *Kapitał warmiński w czasach Kopernika*, a ponadto obszernie omówienie pracy Arthura Koestlera *The Sleepwalkers (A history of man's changing vision of the Universe)* z 1959 r. pióra Wandy Koryckiej z Londynu (nr 3), która słusznie skrytykowała negatywny obraz astronoma zaprezentowany na kartach recenzowanej książki⁷⁸. Znacznie ciekawszy wydaje się przedstawiony przez Janusza Pagaczewskiego opis pobytu na Warmii w 1584 r. ucznia Tychona de Brahe, który jako jeden z pierwszych zajął się zbieraniem pamiątek po astronomie fromborskim⁷⁹.

Chwalić należy redakcję „Komunikatów” za wprowadzenie w 1965 r. w numerze trzecim osobnego działu Copernicana, co miało bezpośredni związek ze zbliżającą się w 1973 r. pięćsetletnią rocznicą urodzin Wielkiego Astronoma. W ten sposób zdobywano nie tylko większe fundusze na publikację ważnych prac, ale i pozyskiwano czytelników w całej Polsce zainteresowanych Koper-

72 M. Radoch, *Wspieranie ubogich przez wielkich mistrzów krzyżackich w latach 1399–1409 (w świetle księgi podskarbiego malborskiego)*, KMW, 2004, nr 1(243), ss. 69–86; M. Horanin, *Sieć leprozoriów w państwie zakonnym w Prusach*, KMW, 2005, nr 2(248), ss. 133–151.

73 M. Radoch, *Wydatki wielkiego mistrza Konrada v. Jungingen na zdobycie Żmudzi w latach 1398–1401 (w świetle księgi podskarbiego malborskiego)*, KMW, 2006, nr 4(259), ss. 461–495.

74 S. Kwiatkowski, *Odpust jubileuszowy roku 1450 w państwie zakonnym w Prusach*, KMW, 1987, nr 3–4(177–178), ss. 407–428.

75 M. Radoch, *Ziemie pruskie w oczach Gilberta de Lannoy*, KMW, 2005, nr 4(250), ss. 473–484.

76 M. Radoch, *Kontakty wielkich mistrzów krzyżackich z dominium warmińskim w latach 1399–1409 (w świetle księgi podskarbiego malborskiego)*, KMW, 2005, nr 1(247), ss. 17–36. Zob. też J. Kielbik, *Współpraca ponad granicą. Kontakty Warmii z Prusami Książęcymi w XVI wieku*, KMW, 2006, nr 2(252), ss. 219–223.

77 K. Górski, *Problematyka dziejowa Warmii*, KMW, 1977, nr 2(136), ss. 173–175.

78 KMW, 1959, nr 2(64), ss. 121–149; 1959, nr 3(65), ss. 333–339; 1959, nr 4(66), ss. 399–434.

79 J. Pagaczewski, *Dnińska ekspedycja astronomiczna na Warmię w roku 1584*, KMW, 1964, nr 1(83), ss. 21–38.

nikiem. Obok informacji o planach uczczenia pamięci wielkiego astronoma przez różne instytucje naukowe w Polsce w dziale tym znajdujemy wiele cennych artykułów, polemik, tekstów źródłowych oraz recenzji poświęconych przede wszystkim aktywności publicznej kanonika warmińskiego oraz jego najbliższego otoczenia.

Niewątpliwie największe zasługi w środowisku olsztyńskim położył wówczas Jerzy Sikorski, który jako pierwszy zrealizował postulat chronologicznego uporządkowania rozproszonej faktografii dotyczącej fromborskiego astronoma. Dzięki niemu ukazała się pierwsza chronologia życia i działalności astronoma⁸⁰, a chociaż ograniczona tylko do okresu warmińskiego Kopernika, stanowiła aż do ukazania się w 1973 r. *Regestów Copernicana* Mariana Biskupa podstawową pracę dla kopernikologów. Podobnie nadal obowiązują poglądy Jerzego Sikorskiego w sprawie ulokowania kopernikowskich, ołtarza, obserwatorium i grobu Kopernika oraz jego ustalenia na temat organizacji i pracy badawczej astronoma⁸¹.

W pierwszej połowie lat siedemdziesiątych XX w. „Komunikaty” wydrukowały kilka ważnych prac zasłużonego znawcy Kopernika – Mariana Biskupa. Dzięki jego publikacjom, opartym zazwyczaj na nieznanych dotąd źródłach, poznajemy bliżej nie tylko samego Kopernika, ale także jego brata Andrzeja, koncepcje polityczne wuja, biskupa warmińskiego Łukasza Watzenrodego oraz także więzy łączące astronoma z innymi kanonikami z Fromborka⁸². W dziale *Copernicana* zamieszczano ponadto rozprawki autorów, zajmujących się poglądami monetarnymi astronoma⁸³ oraz przeprowadzanymi przez niego obserwacjami⁸⁴. Olsztyński lekarz Stanisław Flis

80 J. Sikorski, *Mikołaj Kopernik na Warmii. Chronologia życia i działalności*, KMW, 1966, nr 2(93), ss. 309–338; ibidem, 1966, nr 3(94), ss. 429–462; ibidem, 1966, nr 4(94), ss. 591–624; ibidem, 1967, nr 1–2(95–96), ss. 201–238. Praca ta ukazała się później drukiem w formie odrębnej książki *Mikołaj Kopernik na Warmii. Chronologia życia i działalności*, Olsztyn 1968, a jej poprawiona wersja ukazała się w 1973 r. w: *Kopernik na Warmii*, Olsztyn 1973, ss. 427–520.

81 J. Sikorski, *Wieża, dom i obserwatorium fromborskie Mikołaja Kopernika oraz jego folwarki*, KMW, 1969, nr 4(106), ss. 619–645; idem, *W sprawie datowania śmierci Mikołaja Kopernika*, KMW, 1973, nr 3(121), ss. 261–274; idem, *Z zagadnień organizacji pracy badawczej i warsztatu naukowego Mikołaja Kopernika*, KMW, 1993, nr 2(200), ss. 131–166; idem, *Kanonikal – ołtarz – grób. Obsada kanoników a przydział ołtarzy oraz kwestia pochówków w katedrze fromborskiej w XV–XVIII wieku*, KMW, 2005, nr 2(248), ss. 157–215.

82 M. Biskup, *Łukasz Watzenrode inicjatorem wybrania przedstawiciela Który biskupem warmińskim*, KMW, 1970, nr 1(107), ss. 135–142; idem, *List kapituły warmińskiej do króla Zygmunta I napisany własnoręcznie przez Mikołaja Kopernika*, KMW, 1970, nr 2(108), ss. 307–314; idem, *W sprawie zagrożenia Olsztyna przez wojska krzyżackie w początkach 1521 roku*, KMW, 1971, nr 1(111), ss. 139–144; idem, *Sprawa Mikołaja Kopernika i Amy Schilling w świetle listów Feliksa Reicha do biskupa Jana Dantyszka z 1539 roku*, KMW, 1972, nr 2/3(116–117), ss. 371–380; idem, *Testament kustosa warmińskiego Feliksa Reicha z lat 1538–1539*, KMW, 1972, nr 4(118), ss. 649–675; idem, *Stanowisko przedstawicieli kleru warmińskiego wobec rewolty gdańskiej w 1525 roku*, KMW, 1973, nr 1–2(119–120), ss. 123–146; idem, *Intervencja króla Zygmunta I w sprawie Andrzeja Kopernika u biskupa kapituły warmińskiej w 1513 roku*, KMW, 1973, nr 3(121), ss. 255–260; idem, *Problem autografu listu Mikołaja Kopernika do Feliksa Reicha z roku 1528*, KMW, 1975, nr 2(128), ss. 257–261; idem, *Geneza i znaczenie holdu pruskiego*, KMW, 1975, nr 4(130), ss. 407–424.

83 K. Górski, *Geneza elementów nowatorskich w doktrynach Mikołaja Kopernika*, KMW, 1966, nr 1(91), ss. 127–129; M. Gumowski, *Poglądy Mikołaja Kopernika w sprawach monetarnych*, KMW, 1968, nr 4(102), ss. 621–660; J. Kisielewski, *Prawo Kopernika-Greshama w świetle badań numizmatycznych w ostatnim dziesięcioleciu*, KMW, 1969, nr 2(104), ss. 267–272; J. Mallek, *W sprawie obecności Kopernika na sejmiku w Malborku w maju 1529 roku*, KMW, 1973, nr 4(122), ss. 471–473.

84 B. Penconek, *W sprawie poszukiwań płyty obserwacyjnej (pavimentum) Mikołaja Kopernika we Fromborku*, KMW, 1965, nr 4(90), ss. 677–679; J. Pagaczewski, *Średniowieczne obserwatoria astronomiczne czy tylko „punkty obserwacyjne”?* KMW, 1966, nr 1(91), ss. 141–152; idem, *Przyczynki do rekonstrukcji wieży Kopernika we Fromborku*, KMW, 1967, nr 4(98), ss. 571–575. Zob. też B. Gomółka, *Obserwacje Księżyca dokonane przez Mikołaja Kopernika*, KMW, 1972, nr 2–3(116–117), ss. 333–341; A. Kempfli, *Mikołaja Kopernika heliocentryczna budowla astronomii*, KMW, 1973, nr 1–2(119–120), ss. 147–161.

podzielił się z czytelnikami „Komunikatów” uwagami na temat przyczyny śmierci fromborskiego kanonika⁸⁵.

Zrozumienie poglądów Kopernika i jego postawy w określonych sytuacjach ułatwiają też publikowane na łamach „Komunikatów” artykuły i recenzje prac omawiających przeszłość polityczną, prawną, gospodarczą i kulturalną dzielnicy pruskiej, a szczególnie biskupiej Warmii. Redakcja zawsze chętnie przyjmowała do druku wszelkie publikacje dotyczące autora *De revolutionibus*. Nie sposób wymienić tutaj wszystkich ich tytułów, toteż zainteresowanych odsyłamy do *Bibliografii zawartości „Komunikatów Mazursko-Warmińskich”* Jerzego Minakowskiego, oraz do opracowanej przez Henryka Baranowskiego trzyczęściowej *Bibliografii kopernikowskiej* za lata 1509–2000. Niemniej warto wskazać, że oprócz wspomnianych wyżej już niejednokrotnie Jerzego Sikorskiego oraz badaczy toruńskich Mariana Biskupa, Karola Górskiego, Janusza Małka i Zenona Huberta Nowaka, dodać należy prace Danuty Bogdan, Teresy Borawskiej, Danuty Jamiołkowskiej i Kamili Wróblewskiej. Ta ostatnia publikowała od 1961 r. materiały dotyczące historii kultury i sztuki, wśród których szczególną uwagę przyciągają artykuły poświęcone gotyckiemu malarstwu, rzeźbie i płytom nagrobnym⁸⁶. Inni badacze tylko sporadycznie zajmowali się architekturą i wyposażeniem kościołów warmińskich⁸⁷.

Niestety, niewiele ogłoszono też artykułów związanych tematycznie z innymi formami życia kulturalnego i intelektualnego czy religijnego na Warmii. Najwcześniejszy z nich analizował księgozbiór członka kapituły warmińskiej i profesora uniwersytetu lipskiego Tomasza Wernera⁸⁸. Warto przypomnieć również publikacje na temat kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście⁸⁹ i różnych przejawach życia religijnego średniowiecznego społeczeństwa⁹⁰. Syntetyczny charakter ma natomiast artykuł przedstawiający warunki i formy życia kulturalnego na Warmii od XIII do połowy XVI w.⁹¹ Tylko jedna praca omawia reakcję przyjaciela Kopernika, Tiedemanna Giesego, na rozwój w 1525 r. reformacji w Prusach⁹². Interesujące wydają się również rozważania Janusza Jasińskiego, prezentującego poglądy znanych badaczy przeszłości Warmii (Antona Eichhorna, Franza Hiplera i Karola Emiliana Sieniawskiego), dotyczące dawnej tożsamości mieszkańców tego „kraiku”⁹³. W pewnym stopniu nawiązywały one do oceny mono-

85 S. Flis, *W sprawie przyczyny śmierci Mikołaja Kopernika*, KMW, 1972, nr 2–3(116–117), ss. 381–384.

86 K. Wróblewska, *Gotycka płyta nagrobna Kunona von Liebenstein w Nowym Mieście Lubawskim nad Drwęcą*, KMW, 1961, nr 3(61), ss. 321–354; eadem, *Późnogotycka brązowa płyta nagrobna biskupa warmińskiego Pawła Łęgowo*, KMW, 1966, nr 1(91), ss. 99–126; eadem, *Lukasz Watzenrode jako fundator dzieł sztuki*, KMW, 1972, nr 1(115), ss. 149–157; eadem, *Średniowieczna szymera ołtarza z Bartoszyca*, KMW, 1973, nr 3(121), ss. 199–207.

87 B. Chrostian, *Architektura kościoła św. Jakuba w Olsztynie*, KMW, 1963, nr 1(79), ss. 60–75; A. Soćko, *Kaplica św. Andrzeja na zamku w Braniewie*, KMW, 2002, nr 3(237), ss. 365–372.

88 J. Wojtkowski, *Kustosz warmiński Tomasz Werner z Braniewa (zm. 1498) i jego księgozbiór*, KMW, 1961, nr 3(71), ss. 355–375.

89 T. Brzeczkowski, *Uposażenie kapituły kolegiackiej i kanoników w Dobrym Mieście w latach 1341–1587*, KMW, 1961, nr 4(162), ss. 391–409.

90 J. Wojtkowski, *Kustosza warmińskiego Tomasza Wernera z Braniewa „Sermo ad clerum” na dzień 15 VIII 1472 roku*, KMW, 1963, nr 3(81), ss. 403–410; W. Nowak, *Kult i życie liturgiczne bractw kościelnych Olsztyna*, KMW, 1992, nr 2(196), ss. 99–107; J. Hochleitner, *Ziemia pruska w przekazach hagiograficznych poświęconych św. Wojciechowi (do końca XV w.)*, KMW, 2005, nr 4(250), ss. 473–484; G. Białuński, *Dobra za granicą. O pozawarmińskich posiadłościach ziemskich klasztoru w Reszlu w XIV–XVI wieku*, KMW, 2006, nr 2(252), ss. 209–216.

91 T. Borawska, *Czynniki kulturotwórcze na Warmii w średniowieczu i czasach nowożytnych*, KMW, 2004, nr 4(246), ss. 437–450.

92 A. Kempki, *O dwu edycjach „Antheologikomu” Tiedemana Giesego*, KMW, 1970, nr 3(109), ss. 455–464.

93 J. Jasiński, *Trzej historycy warmińscy II połowy XIX wieku o dawnej tożsamości warmińskiej (Anton Eichhorn, Franz Hipler, Karol Emilian Sieniawski)*, KMW, 2006, nr 4(254), ss. 513–541.

grafii Sieniawskiego poświęconej biskupstwu warmińskiemu dokonanej przez Jana Powierskiego⁹⁴.

Niewątpliwie o poziomie naukowym czasopisma decydują w dużym stopniu zapraszani przez redakcję do współpracy autorzy. Zgodnie z koncepcją założycieli „Komunikatów Mazursko-Warmińskich” periodyk miał udostępniać swoje łamy przede wszystkim miejscowym autorom, jednak z powodu słabości ówczesnego olsztyńskiego środowiska historycznego początkowo to mediewiści z Torunia dominowali wśród autorów rozpraw i artykułów. Natomiast miejscowi badacze pierwotnie ograniczali się zazwyczaj do recenzowania ukazujących się na rynku prac polskich i niemieckich. Stopniowo razem z powstaniem Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego oraz Warmińskiego Seminarium Duchownego, a następnie Wyższej Szkoły Pedagogicznej, a od 1999 r. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego sytuacja uległa zmianie na korzyść miejscowego środowiska. Wykształceni na różnych uczelniach (z Toruniem i Gdańskiem na czele) absolwenci znajdowali zatrudnienie w olsztyńskich szkołach, Muzeum, Archiwum Państwowym i coraz częściej interesowali się zagadnieniami regionalnymi. Wówczas też profesjonalni historycy zaczęli podejmować próby nowej interpretacji dziejów Prus Wschodnich. Najważniejszą rolę w formowaniu olsztyńskiego środowiska humanistycznego odegrał Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, który wykształcił wielu znanych historyków publikujących chętnie w „Komunikatach”⁹⁵. Wśród autorów drukowanych na łamach tego czasopisma wymienić należy przede wszystkim pracowników Uniwersytetu Mikołaja Kopernika oraz toruńskiej Pracowni Historii Pomorza Polskiej Akademii Nauk. Właśnie z ośrodka toruńskiego pochodziło co najmniej dwudziestu autorów zajmujących się średniowieczem i wczesnym okresem nowożytnym północno-wschodnich obszarów Polski. Pod tym względem Toruń ustępował wprawdzie liczbowo, ale nie merytorycznie, tylko Olsztynowi, z którego wywodziło się trzydziestu autorów. Daleko w tyle pozostają inne środowiska naukowe w Polsce, z Warszawy pochodziło dziewięciu autorów, z Poznania i Gdańska po czterech, a z innych (Bydgoszcz, Kraków, Lublin, Łódź i Wrocław) zaledwie jeden-dwóch. Oczywiście niektórzy z nich zmieniali swoje miejsce zamieszkania i zatrudnienia, co utrudnia przypisanie ich do konkretnego środowiska.

Niewątpliwie do grona najbardziej zasłużonych autorów olsztyńskiego czasopisma, oczywiście dla omawianego okresu, zaliczyć trzeba Mariana Biskupa, który od początku przewodniczył radzie naukowej Stacji PTH i był członkiem Rady Naukowej OBN, a w 1981 r. został przewodniczącym nowo powstałego Komitetu Redakcyjnego „Komunikatów”. Na kartach olsztyńskiego periodyku debiutował on w 1957 r. recenzją pracy Ericha Maschkego *Preussen. Das Werden eines deutschen Stammesnamens* (z 1956 r.)⁹⁶. W latach 1959–1961 opublikował trzy cenne artykuły na temat rozwoju przestrzennego Braniewa, Lidzbarka Warmińskiego i Szczytna⁹⁷, a w latach siedemdziesiątych na łamach omawianego pisma dał się poznać jako wytrawny znawca Mikołaja Kopernika. Później zajmował się także problemami osadnictwa i sieci parafialnej w Prusach, jak i zakonem krzyżackim. Łącznie w latach 1959–2000 opublikował w „Komunikatach”, nie licząc recenzji, dwadzieścia siedem artykułów i materiałów źródłowych. Redakcja, doceniając rozległość i głębię zainteresowań badacza, jak i jego warsztat naukowy oraz aktywny udział w organizowa-

94 J. Powierski, „Biskupstwo warmińskie” Karola Emiliana Sieniawskiego jako wyraz zainteresowań Polski Warmią, *KMW*, 1981, nr 2–4 (152–154), ss. 213–225.

95 Szeroko na ten temat M. Biskup, *Kontakty i więzi historyków Torunia z Olsztynem 1945–1999*, *KMW*, 2000, nr 1(227), ss. 63–70.

96 *KMW*, 1957, nr 3(58), ss. 189–191.

97 *KMW*, 1959, nr 1(63), ss. 3–18; 1959, nr 4(66), ss. 385–398; 1961, nr 4(74), ss. 481–496.

niu i kształtowaniu olsztyńskiego środowiska naukowego, zamieściła w „Komunikatach” sprawozdanie z uroczystości jubileuszowych uczonego z 1983 r. w Toruniu, a w 2005 r. recenzję z książki jubileuszowej Mariana Biskupa pt. *Opera minora* zawierającą także wykaz jego wszystkich publikacji.

Rzadziej drukował w Olsztynie mistrz Mariana Biskupa, wielokrotnie wyżej wspomniany Karol Górski (1904–1988). Ten znakomity badacz przeszłości Prus znany był jednak dobrze czytelnikom olsztyńskiego periodyku, choćby z recenzji kilku istotnych obcojęzycznych prac, jak i polskiemi na temat jego monografii *Zakon krzyżacki a powstanie państwa pruskiego* (Wrocław 1977) w języku polskim oraz wcześniejszej edycji włoskiej z roku 1971⁹⁸. Do dzisiaj też historycy nie sięgają do jego ciekawych spostrzeżeń na temat odrębności politycznej i społeczno-gospodarczej Warmii¹⁰⁰. Równie aktualne wydają się nadal rozważania K. Górskiego dotyczące *Genezy elementów nowatorskich w doktrynach Mikołaja Kopernika*¹⁰¹, a także specyfiki chrystianizacji w Prusach, Inflantach i na Litwie¹⁰². Wiele cennych szczegółów przynosi również wydrukowany już po jego śmierci artykuł o średniowiecznych studiach młodzieży pruskiej w Bolonii¹⁰³. Mimo tylko sporadycznej obecności tego uczonego na kartach „Komunikatów” niemal wszystkie jego przemyślenia budziły duże zainteresowanie czytelników. Zrozumiałe jest zatem, że redakcja drukowała sprawozdania z toruńskich konferencji poświęconych jego aktywności naukowej¹⁰⁴.

Uczniami tego zasłużonego badacza dziejów Zakonu Krzyżackiego, Pomorza i kopernikologa byli także Irena Janosz-Biskupowa, Zenon Hubert Nowak (1934–1999), Janusz Mallek oraz Teresa Borawska, pracownicy UMK w Toruniu. Wymieniona na początku Irena Janosz-Biskupowa opublikowała w latach 1959–1965 cztery ważne artykuły omawiające rozwój przestrzenny Elka, Reszła, Goldapi i Jezioran¹⁰⁵. Niemal równocześnie Zenon Hubert Nowak zajmował się zagadnieniem rozwoju przestrzennego Bisztyńka i Susza¹⁰⁶, a później był jednym z ważniejszych recenzentów niemieckich prac poświęconych problematyce krzyżackiej. Autorowi temu zawdzięczamy również odnalezienie i publikację *Aktu rozpoczynającego „Wielką Wojnę” [czyli] Listu wypowiedzianego w. mistrza Ulricha von Jungingen z 6 sierpnia 1410*¹⁰⁷. Przy tej okazji wymienić trzeba także obszerną recenzję pióra Zenona [Huberta] Nowaka na temat krytycznego komentarza do *Historii polskiej* Jana Długosza, dotyczącego wojny trzynastoletniej¹⁰⁸.

Od początku lat siedemdziesiątych XX w. recenzowaniem niemieckich monografii, jak i w dawnictw źródłowych na temat zakonu krzyżackiego zajmował się również Maksymilian Grzegorz, także uczeń prof. Karola Górskiego. Wówczas był on zatrudniony w Pracowni Pomorza

98 J. Sikorski, *Jubileusz profesora Mariana Biskupa*, KMW, 1983, nr 1(159), ss. 3–7; G. Świdorski (rec.), KMW, 2005, nr 1(247), ss. 103–105.

99 K. Górski, *Państwo krzyżackie w Prusach w historiografii amerykańskiej*, KMW, 1980, nr 3(149), ss. 457–460; *idem*, *W sprawie włoskiego wydania książki o zakonie krzyżackim i początkach państwa pruskiego*, KMW, 1975, nr 4(130), ss. 521–526. Zob. recenzję M. Grzegorza z polskiej edycji monografii Górskiego, KMW, 1979, nr 2(144), ss. 235–237.

100 K. Górski, *Problematyka dziejowa Warmii*, KMW, 1977, nr 2(136), ss. 173–175.

101 KMW, 1966, nr 1(91), ss. 127–129.

102 KMW, 1982, nr 3(157), ss. 151–168.

103 K. Górski, *Studenci z Prus w Bolonii w XIV i XV wieku*, KMW, 1989, nr 1–4(183–186), ss. 3–20.

104 KMW, 1998, nr 3(221), ss. 505–507 oraz 2004, nr 1(243), ss. 121–122. Zob. K. Górski, *Autobiografia naukowa*: *Homines et historia*, pod red. W. Sieradzana, Toruń 2003, *passim*.

105 KMW, 1959, nr 3(65), ss. 249–262; 1961, nr 2(72), ss. 161–182; 1962, nr 1(75), ss. 163–172; 1965, nr 1(87), ss. 3–16.

106 KMW, 1961, nr 3(73), ss. 376–384; 1963, nr 1(79), ss. 60–75.

107 KMW, 1976, nr 1(131), ss. 79–85.

108 Zob. KMW, 1966, nr 1(91), ss. 163–167. Zob. nekrolog Z. H. Nowaka, J. Gancewski, *Profesor Zenon Hubert Nowak 1934–1999*, KMW, 2000, nr 1(227), ss. 147–148 oraz bibliografię jego prac w: *Prusy – Polska – Europa. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnochrześcijańskich. Prace ofiarowane Profesorowi Zenonowi Hubertowi Nowakowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, Toruń 2004, ss. 11–12.

znawczej PAN-u, a później został dyrektorem Archiwum Państwowego w Toruniu, a od 1984 r. pracownikiem Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Oglaszane wnikliwe uwagi powstawały zazwyczaj na marginesie jego własnych badań obejmujących problemy osadnictwa w średniowiecznych Prusach. W swoich polemikach dotyczących tematyki krzyżackiej poruszał on równocześnie kwestie z dziedziny archiwoznawstwa i edytorstwa, natomiast dociekliwe spostrzeżenia na temat osadnictwa wynikały z prowadzonych przez niego prac nad słownikiem historyczno-geograficznym Pomorza Gdańskiego.

Badaniu problemów obu części dzielnicy pruskiej w pierwszej połowie XVI w. poświęcił się natomiast Janusz Mallek, który już w 1962 r. ogłosił artykuł na temat reformacji¹⁰⁹, a w 1966 r. także uwagi na temat granic państwowych, kościelnych i administracyjnych Prus Książęcych¹¹⁰, zaś po powrocie z podróży naukowej opublikował w 1968 r. sprawozdanie z poszukiwań źródeł pruskich w Skandynawii¹¹¹. Szczególną wartość dla dziejów regionu ma odnaleziony w Riksarkivet w Sztokholmie, sporządzony po polsku spis jezior warmińskich¹¹². W roku jubileuszowym „kopernikańskim”, jak już wspomniano wyżej, Janusz Mallek analizował również udział Kopernika w reformie monetarnej Prus w 1529 r.¹¹³ Jednak główne jego badania koncentrowały się na latach rządów księcia Albrechta Hohenzollerna (1525–1568), a zwłaszcza na jego wielostronnej współpracy z Prusami Królewskimi, Polską oraz Rzeszą¹¹⁴. Znaczna część publikacji Janusza Malłka na łamach „Komunikatów” powstała niejako na marginesie rozprawy habilitacyjnej pt. *Prusy Książęce a Prusy Królewskie w latach 1525–1548* (Warszawa 1976)¹¹⁵. Problemami życia kulturalnego, a głównie środowiskiem kapituły katedralnej w czasach Kopernika zajmowała się od końca lat sześćdziesiątych XX w. Teresa Borawska¹¹⁶.

Wśród znanych mediewistów toruńskich, obecnych na kartach olsztyńskiego czasopisma, wymienić należy Jana Powierskiego (1940–1999), który w latach 1965–1993 ogłosił przeszło dwadzieścia wnikliwych, chociaż budzących niekiedy kontrowersje, artykułów i polemik na temat przeszłości pogańskich Prusów, misji chrystianizacyjnych cystersów i św. Wojciecha, jak i spraw Pomorza Gdańskiego oraz konfliktów polsko-krzyżackich. Zagadnienia te pogłębiał również po przeniesieniu się w 1973 r. na nowo zorganizowany uniwersytet w Gdańsku. W połowie lat siedemdziesiątych Powierski został członkiem Rady Naukowej Ośrodka Badań Naukowych w Olsztynie, a następnie Zarządu Towarzystwa Naukowego im. Wojciecha Kętrzyńskiego. Wchodził też

dziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej, pod red. A. Rudzińskiego i J. Tandeckiego, Toruń 1999, ss. 9–30.

109 J. Mallek, *Michał Meurer – reformator Mazur*, KMW, 1962, nr 3(77), ss. 561–580.

110 J. Mallek, *Granice państwowe, kościelne i administracyjne Prus Książęcych w XVI wieku*, KMW, 1966, nr 1(91), ss. 131–139.

111 J. Mallek, *Z poszukiwań materiałów do historii Prus w Skandynawii*, KMW, 1968, nr 3(101), ss. 515–524.

112 G. Leyding, J. Maciejewski, J. Mallek, *Spis jezior i stawów w komornictwach Warmii biskupiej z końca XVI wieku*, KMW, 1968, nr 2(100), ss. 263–276.

113 KMW, 1973, nr 4(122), ss. 471–531.

114 J. Mallek, *Nowe spojrzenie na politykę Prus Książęcych wobec Polski za czasów księcia Albrechta (1525–1568)*, KMW, 1975, nr 4(130), ss. 425–437; idem, *Wspólna obrona Prus Królewskich i Prus Książęcych na wypadek obcej agresji w latach 1525–1548 (w świetle recessów sejmiku generalnego)*, KMW, 1977, nr 3–4(137–138), ss. 349–356; idem, *Prusy Książęce, Polska i Rzesza w czasach księcia Albrechta (1525–1568)*, KMW, 1980, nr 3(149), ss. 327–337; idem, *Prusy Książęce a reformacja w Polsce (stan badań)*, KMW, 1983, nr 1(159), ss. 9–17.

115 Zob. recenzję W. Urbana, KMW, 1977, nr 2(136), ss. 233–235.

116 T. Borawska, *Stronnicy krzyżacy w otoczeniu Łukasza Watzenrodego*, KMW, 1969, nr 3(105), ss. 421–437; eadem, *Bernard Scultetti jako rzecznik interesów warmińskich w Rzymie na przełomie XV i XVI wieku*, KMW, 1972, nr 2–3(116–117), ss. 343–361.

w skład Rady Naukowej Stacji PTH w Olsztynie, a w 1981 r. powołano go do Rady Redakcyjnej „Komunikatów Mazursko-Warmińskich”. Do przygotowanej przez zespół autorów monografii *Dzieje Warmii i Mazur* t. 1, Warszawa 1981 (i jej zmienionej wersji opublikowanej w Olsztynie w 1985 r.) napisał część dotyczącą średniowiecza. Zaplanowany został także jego udział jako redaktora słownika historyczno-geograficznego Warmii, jednak brak funduszków uniemożliwił do końca tego bardzo ważnego projektu¹¹⁷.

Tylko sporadycznie na kartach „Komunikatów” gościli inni zasłużeni mediewiści toruńscy: Antoni Czacharowski, Marian Gumowski, Wojciech Hejnosz, młodo zmarły Jacek Hertel (1947–1998), Stefan Kwiatkowski czy Jan Pakulski. Sytuacja ta uległa zmianie dopiero w początkach lat dziewięćdziesiątych, kiedy pojawiła się nowa generacja badaczy średniowiecznej przeszłości Prus. Do tej grupy należał Sławomir Józwiak, który napisał przeszło trzynaście artykułów, poświęconych głównie strukturom administracyjnym państwa zakonnego. Nieco mniej prac (osiem) opublikował Wiesław Sieradzan, zajmujący się problemami granic krzyżacko-mazowieckich. Pojedyncze publikacje wyszły natomiast spod pióra Andrzeja Radziwińskiego, Waldemara Rozyńskowskiego, Adama Szwedę i Jarosława Wentę.

Nieco inaczej kształtował się udział środowiska olsztyńskiego w prezentowaniu wyników badań na łamach „Komunikatów”. Wśród trzydziestu nazwisk przeważają badacze epoki wczesnonowożytnej, a tylko nieliczni zajmowali się średniowieczem. Do pierwszych współpracowników periodyku należeli archiwiści Tadeusz Brzezczkowski, Tadeusz Grygier (1920–2000) i Józef Judziński, następnie uczestnik badań rozpoznawczych na polach grunwaldzkich w latach 1958–1962 archeolog Romuald Odoj, dalej medyk Stanisław Flis, Janusz Jasiński, Alojzy Szorc, Julian Wojtkowski oraz historyk sztuki Kamila Wróblewska. Wśród średniego pokolenia wymienić należy Danutę Bogdan, Danutę Jamiolkowską, Jerzego Przerackiego i Józefa Śliwińskiego. W latach dziewięćdziesiątych XX w. przybyła nowa generacja historyków, w większości zatrudnionych obecnie na nowo zorganizowanym Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim. Z tą grupą związany jest przede wszystkim uczeń Mariana Biskupa, Grzegorz Białuński, który w latach 1993–2006 opublikował niemal dwadzieścia rozpraw i polemik poruszających kwestie osadnictwa w południowo-wschodniej części Prus, sporny granic między Prusami a Mazowszem, jak i dzieje pogańskich Prusów. Tematycznie nawiązuje więc do badań Jana Powierskiego i Wiesława Sieradzana z Torunia. Krzyżacka przeszłość ziem pruskich była przedmiotem zainteresowań Jana Gancewskiego, Anny Kołodziejczyk i Marka Radocha. Wśród badaczy czasów nowożytnych, obecnych na kartach periodyku olsztyńskiego, na pierwszym miejscu zauważamy ucznia Karola Górskiego – Jerzego Sikorskiego, wieloletniego członka redakcji „Komunikatów” oraz dyrektora OBN, który w latach 1965–1993 ogłosił co najmniej piętnaście prac. Głównymi z nich, jak już wyżej wspomniano, poświęconych zostało Mikołajowi Kopernikowi, ale część poruszała problemy związane z bitwą pod Grunwaldem, różnymi uroczystościami i jubileuszami obchodzonymi w Olsztynie, a nawet dotyczyła charakterystyki miejscowego środowiska naukowego, skłoniętego wokół OBN i „Komunikatów”.

Grono warszawskich współpracowników „Komunikatów” reprezentował przede wszystkim niezwykle życzliwy prezes Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Historycznego Stanisław Herbst (1907–1973). Zamieścił on już w pierwszym zeszycie czasopisma artykuł pt. *Kampania wrześniowa 1520 r. na Warmii i Powiślu*, a potem kilkakrotnie zabierał głos na temat przebiegu bitwy

117 Zob. *Bibliografia publikacji Jana Powierskiego za lata 1965–1994*, oprac. D. A. Dekafski (z uzupełnieniami B. Śliwińskiego), w: *Polska, Prusy, Ruś. Rozprawy ofiarowane prof. zw. dr. hab. Janowi Powierskiemu w trzydziestolecie pracy naukowej*, pod red. B. Śliwińskiego, Gdańsk 1995, ss. 11–23. Szerzej na temat aktywności naukowej Jana Powierskiego zob. nekrolog pióra W. Długokęckiego, w: *KMW*, 1999, nr 4(226), ss. 685–690.

pod Grunwaldem i w tej sprawie polemizował ze Stefanem M. Kuczyńskim. Ożywioną dyskusję naukową wywołały interesujące rozważania Stanisława Herbsta poruszające problem *Świadomości narodowej na ziemiach pruskich w XV–XVII wieku*. Wagę przedmiotu analizy potwierdziła redakcja, która przedrukowała tekst tego artykułu w jubileuszowym numerze z 1997 r. Ten sam badacz przygotował jeszcze w 1973 r. pracę na temat stanowiska Niemców w sprawie narodowości Mikołaja Kopernika od wieku XVI do czasów obecnych, ale jednak nie zdążył jej opublikować przed śmiercią¹¹⁸. Tematykę kopernikańską podejmował również, jak już wspominaliśmy, Andrzej Kempfi. Sporadycznie natomiast spotykamy nazwiska innych znakomych badaczy – Henryka Samsonowicza¹¹⁹, czy wybitnego historyka literatury Jerzego Starnawskiego¹²⁰. Od końca lat czterdziestych XX w. na kartach „Komunikatów” coraz częściej gościła archeolog Elżbieta Kowalczyk, zajmująca się kwestią granic prusko-mazowieckich.

Z ośrodka naukowego w Poznaniu pochodziła Marzena Pollakówna, autorka wysoko ocenianej w historiografii monografii pt. *Osadnictwo na Warmii w czasach krzyżackich* (Poznań 1953). W „Komunikatach” opublikowała artykuł poświęcony losom Zantyra, pruskiego grodu biskupa Chrystiana¹²¹. Uznanie specjalistów zdobyła także kolejna praca Pollakówny pt. *Kronika Piotra z Dusburga*, a wnikliwe uwagi na temat źródeł tej kroniki ogłosił w 1971 r. w „Komunikatach” Gerard Labuda¹²². Ten wybitny badacz dziejów Pomorza zajął się również ustaleniem autorstwa anonimowej *Kroniki oliwskiej*¹²³. Inny historyk poznański Antoni Gąsiorowski podjął także polemikę z pracą Maksymiliana Grzegorza pt. *Analiza dyplomatyczno-sfragistyczna dokumentów pokoju toruńskiego 1466 r.* (Toruń 1970)¹²⁴. Natomiast na temat wierzeń religijnych na Litwie przed reformacją wypowiedział się Marceł Kosman¹²⁵.

Najaktywniejszym przedstawicielem Uniwersytetu Gdańskiego na łamach „Komunikatów” pozostawał wspomniany już wielokrotnie Jan Powierski, a jego uczeń Wiesław Długokęcki ogłosił zaledwie artykuł *Delta rzeki Pastęki i port zewnętrzny Braniewa w średniowieczu*¹²⁶. Podobnie i inni historycy gdańscy np. Waclaw Odyniec czy Beata Możejko swoją współpracę z olsztyńskim periodykiem ograniczali tylko do krótkich uwag recenzyjnych.

Z Krakowa wywodził się wzmiankowany już Janusz Pagaczewski, autor kilku artykułów o astronomii Kopernika, a z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego zasłużony badacz procesów polsko-krzyżackich Andrzej Wojtkowski (1891–1975)¹²⁷. Środowisko łódzkie reprezentowali znani autorzy monografii o bitwie grunwaldzkiej Stefan M. Kuczyński (1904–1985) oraz Andrzej Nadolski (1921–1993)¹²⁸. Natomiast pracownik Wyższej Szkoły Pedagogicznej (obecnie Uniwer-

118 KMW, 1962, nr 1(75), ss. 3–10; T. Grygier, *Profesor Stanisław Herbst. Opiekun badań regionalnych na Mazurach i Warmii*, KMW, 1968, nr 2(100), ss. 175–178; J. Jasiński, *Działalność Profesora Stanisława Herbsta na rzecz Warmii i Mazur*, KMW, 1974, nr 2(124), ss. 107–115.

119 H. Samsonowicz, *Europejski handel Krzyżaków w XIV–XV wieku*, KMW, 1994, nr 2–3(204–205), ss. 137–144. O zasługach H. Samsonowicza dla „Komunikatów” pisał J. Jasiński, *Olsztyńskie środowisko historyczne*, s. 90.

120 J. Starnawski, *Dantiscana*, KMW, 1977, nr 2 136), ss. 177–196.

121 M. Pollakówna, *Zantyr*, KMW, 1967, nr 4(98), ss. 473–484.

122 G. Labuda, *O źródłach „Kroniki pruskiej” Piotra z Dusburga (na marginesie pracy Marzeny Pollakówny, „Kronika Piotra z Dusburga”)*, KMW, 1971, nr 2–3(112–113), ss. 217–242.

123 G. Labuda, *O opacie Stanisławie, autorze Kroniki oliwskiej z połowy XIV wieku*, KMW, 1980, nr 1(147), ss. 3–15.

124 A. Gąsiorowski, *Polscy gwaranci traktatów z Krzyżakami XIV–XV wieku*, KMW, 1971, nr 2–3(112–113), ss. 245–265.

125 M. Kosman, *Pogaństwo, chrześcijaństwo i synkretyzm na Litwie przed reformacją*, KMW, 1972, nr 1(115), ss. 103–136.

126 KMW, 2(100), nr 4(230), ss. 641–650.

127 Zob. J. Jasiński, *Profesor Andrzej Wojtkowski – przyjaciel Warmii i Mazur (1891–1975)*, KMW, 1975, nr 4(130), ss. 551–556.

128 Zob. A. Nowakowski, *Profesor doktor habilitowany Andrzej Nadolski: archeolog i bronioznawca [1921–1993]*, KMW, 1994, nr 1(203), ss. 101–103.

sytet Jana Kazimierza) w Bydgoszczy Sławomir Zonnenberg, zamieścił w 2003 r. na stronach „Komunikatów” przyczynki na temat kroniki Szymona Grunaua oraz odnalezionych przez siebie w Wiedniu kronik krzyżackich¹²⁹.

W zamierzeniach animatorów „Komunikatów Mazursko-Warmińskich” pismo to od zarania stanowić miało organ lokalny, ogłaszający w pierwszej kolejności prace historyków miejscowych i to zajmujących się głównie przeszłością północno-wschodnich terenów Polski. Początkowo jednak z powodu słabości olsztyńskiego środowiska naukowego wśród autorów przeważali odznaczający się dobrym warształem naukowym badacze toruńscy. Zauważalna zmiana na korzyść współpracowników miejscowych nastąpiła dopiero w latach dziewięćdziesiątych, kiedy pojawiła się nowa generacja historyków średniowiecza wykształcona głównie na uniwersytetach w Toruniu i Gdańsku. Dzięki silnym związkom naukowym z tymi ośrodkami „Komunikaty” poszerzyły obszar zainteresowań o Pomorze Gdańskie, co zbliżyło ich profil do „Zapisek Historycznych” oraz „Rocznika Gdańskiego”. Przyszłość pokazała, że czasopismo olsztyńskie nie zagroziło wprowadzając mającym lepsze i starsze tradycje (od 1908 r.) toruńskim „Zapiskom”, ale zdystansowało wychodzący od 1927 r. nieregularnie „Rocznik Gdański”.

Zauważalna na łamach omawianego periodyku przewaga opracowań o charakterze przyrodniczym jest także charakterystyczna dla większości czasopism regionalnych. Tego rodzaju publikacje pozostawały zawsze ważnym elementem rozwoju badań naukowych i stanowiły podstawę późniejszych ujęć syntetycznych. Pamiętać jednak należy, że podejmowane tematy zależały nie tylko od preferencji redakcji, ale również w dużym stopniu od zainteresowań poszczególnych badaczy. W znacznej mierze prezentowali oni na kartach „Komunikatów” rezultaty własnych poszukiwań źródłowych, niejednokrotnie prowadzonych na uboczu przygotowywanych prac doktorskich, rozpraw habilitacyjnych czy innych samoistnych dzieł. Niektóre z drukowanych artykułów pisane były także na zamówienie, najczęściej w związku z organizowanymi przez olsztyńskie środowisko sesjami i konferencjami naukowymi, a nawet jubileuszami.

Zręcznie redagowany i w miarę szybko wydawany periodyk nie miał w zasadzie, poza „Zapiskami Historycznymi”, konkurencji na terenach północno-wschodniej Polski. Dodajmy jednak, że dla badacza przeszłości Warmii i Mazur ważnym źródłem informacji nadal jednak pozostaje wychodzący od 1856 r. periodyk niemiecki „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermland”, poświęcony historii Kościoła warmińskiego i jego wybitnym postaciom, w tym również Mikołajowi Kopernikowi. Wspomniane czasopismo wyraźnie więc rozszerza pole zainteresowań badaczy o zagadnienia kultury, nauki i szkolnictwa na Warmii. Funkcję uzupełniającą dla tej tematyki spełniają wydawane od 1964 r. „Studia Warmińskie” oraz ukazujący się od 1958 r. nieregularnie „Rocznik Olsztyński”.

Dokonujące się po 1989 r. przemiany polityczne przyczyniły się do wyraźnej aktywizacji środowisk naukowych i podejmowania przez wielu historyków nowych tematów badawczych oraz różnorodnych inicjatyw wydawniczych. Właśnie oni też zazwyczaj stawali się założycielami i redaktorami pomniejszych periodyków regionalnych, nawiązujących do starej lokalnej tradycji i poświęconych historii „małych ojczyzn” mazurskich. Wśród nich wymienić należy choćby „Studia Grunwaldzkie” (1991–1994), „Rocznik Mazurski” (od 1996), „Studia Angerburgica” (od 1996),

129 S. Zonnenberg, *Charakterystyka stanów i nacji w „Kronice Pruskiej” dominikanina Szymona Grunaua*, KMW, 2003, nr 3 (241), ss. 277–295; idem, *Rękopisy kronik krzyżackich z XVI–XIX wieku przechowywane w Centralnym Archiwum Zakonu Niemieckiego w Wiedniu*, KMW, 2003, nr 4(242), ss. 551–561.

„Masowie” (od 1997) czy „Mrągowskie Studia Humanistyczne” (od 1999)¹³⁰. Podobnie szeroko rozumianym badaniom regionalnym poświęcone były także wydawane w serii Zeszytów Naukowych Wyższej Szkoły Pedagogicznej „Prace Historyczne” (1997–1998). Przekształcone w 2000 r. w „Echa Przeszłości” w większym stopniu udostępniły swoje łamy pracownikom Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.

Nowe czasopisma w zamyśle służą przede wszystkim popularyzacji wiedzy historycznej i tylko w niewielkim stopniu uzupełniają podejmowaną przez „Komunikaty” zróżnicowaną problematykę całego regionu. Trzeba jednak zauważyć, że już teraz w tych najnowszych lokalnych periodykach zamieszczają swoje prace także autorzy związani uprzednio z „Komunikatami”. Rysuje się zatem obawa, że w dalszej perspektywie lepiej wspierane czasopisma mikroregionalne będą w większym stopniu przyciągały badaczy dziejów Warmii i Mazur, co może negatywnie wpłynąć na przyszłe losy skąpo dotowanych „Komunikatów”. Z punktu widzenia dalszego rozwoju badań nad dziejami Warmii i Mazur konkurencja ta wnosi obecnie pozytywne ożywienie, a na zmianę utrwalonej w ciągu lat pozycji „Komunikatów Mazursko-Warmińskich” (do końca 2006 r. ukazały się 254 numery), znanych nie tylko lokalnie, ale także w innych ośrodkach naukowych, wspomniane inne periodyki regionalne nie wywarły na razie większego wpływu. Dzięki współpracy najlepszych badaczy z różnych środowisk akademickich „Komunikaty” wpisały się już na stałe w nurt najlepszych tradycji nauk historycznych w Polsce.

Das Mittelalter und die erste Epoche der Neuzeit (vom 10. Jh. bis zu der Hälfte des 16. Jhs.)
als Thema der Vierteljahresschrift „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”

Zusammenfassung

Die vorliegende Ausarbeitung stellt einen Versuch der Charakteristik und Auswertung von der Tätigkeit von „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” im Bezug auf die Erforschung der mittelalterlichen Frühgeschichte und der Anfänge der Zeitgeschichte dar. Die Verfasserin setzte sich zum Ziel, die Anzahl und Herkunft der Autoren von geschichtlichen Ausarbeitungen zu diesen Themen statistisch zu bearbeiten. Es wurde vor allem die Bedeutung von wissenschaftlichen Kreisen der Universitäten Thorn (Karol Górski, Marian Biskup) und Danzig (Jan Powieński) und der in diesen Kreisen bearbeiteten Publikationen hervorgehoben. Es erfolgte auch die Auswertung der Vierteljahresschrift unter der Berücksichtigung von ihrer Bedeutung für die Entwicklung der Wissenschaft in der Region.

Übersetzt von Magdalena I. Sacha

¹³⁰ Por. G. Jasiński, *Czasopiśmiennictwo historyczne Warmii i Mazur od drugiej połowy XIX wieku po czasy współczesne (do 1998)*, *Zapiski Historyczne*, 1998, t. 63, z. 2, ss. 119–143.